

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ltn
2211

1999

43962-Ա. հ.

4 3 9 6 2

ՔԱՂՈՒԱԾՈՅՔ

ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՑ

ՔԱՆԻ ՄԸ

ԿԱՐԵԻՈՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ

344

281(07)

286-1/9

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ

ՄԷՏԱՅԸ ԿՆՆՈՐԻՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԳՐՈՑ

28021-629

Ձեռքս Հռոմ տպուած (1869) եկեղեցական ժողովոց համառօտ պատմութիւն մը, կամ թէ ըսեմ, ժողովոց ցանկ մը անցաւ : Գլխաւոր նիւթերու կարգաւորեալ եւ ըստ բաւականի յագեցուցիչ, բայց կարճառօտ բովանդակութեան ոճը, բոլորին մէկտեղ ճաշակաւոր յօրինուածութիւնը՝ սիրտս յափշտակեց : Անձնական փորձով հասկցայ որ՝ շատ օգտակար բան մըն է աս՝ չէ թէ մինակ եկեղեցականի, հապա նաեւ քիչ շատ եկեղեցական տեղեկութեան բաղձացող աշխարհականի մ'ալ : Գործը ամենափոքր, բայց միանգամայն այնպէս լեցուն է՝ որ քանի մը տարուան դասառութեամբ հագիւ զլուխը խոթուելու բանը, գրեթէ մէկ նայուածքով մը կրնայ աչքի տակ ամփոփուիլ, ու մտքով բոլորը տեսնուիլ : Գիտեմ՝ տեսնելը սորվիլ չէ : Բայց է՝ եկեղեցականի մը համար, որն որ արդէն սորված ըլլալով՝ տեսնելը մինակ բաւական է՝ մտոցուածը յիշեցնելու : Իսկ աշխարհականի համար ալ բաւական ու շատ է՝ ինչ որ հոս կը տեսնէ : Բայց գործս ձեռք առնող թէ՛ եկեղեցականի ու թէ՛ աշխարհականի՝ նոյնը քիչ մ'ալ աւելի օգտակար ընելու դիտմամբ, Պատրաստութեան մը, ու Զանօթութեաննեց աւելցուցի . սակայն միշտ ցանկի մը վայլով համառօտութեան սահմանէն դուրս չելլելով : Աւելցուցածս՝ ամէն նկատմամբ արժանաւոր հեղինակներէն առած եմ : Մէկ հատը մինակ յիշեմ, Ալցոկ, որուն ընդհանուր եկեղեցական պատմութեան դասաբերքը կօթներորդ անգամ տպուած է Մոզուներիա (1860), ծայրէ ի ծայր հեղինակէն սրբազրուելէն վերջը : Ալցոկ չէ թէ մինակ իբրև քաջահմուտ ու ողջամիտ Գերմանացի Ստոուածարան ու եկեղեցական պատմիչ երեւելի է, հապա նաեւ ինք՝ պատմական աղբիւրներու ընտիր ու առատ դանձմ'ըն է . այնպէս որ՝ պատմուածին վրայ ընդարձակ տեղեկութիւններ ուղղը, հոս կոչուած թերթը բանալուն պէս, անհատնում վաւերական աղբիւրներ առջևը կ'ելլեն, որոնց մէջէն կրնայ ամենայն դիւրութեամբ իր ինդրոյն լուծման հարկաւորը քաղել առնուլ :— Այս շափա բաւական է . չըլլայ թէ՛ « Իսուը գոյէ որ քաղաքը դուրս չելլէ » ըսուի ինձի ալ :

38 2215 2211-ա

ՍԻՍԱԼ

ՈՒՂԻՂ

Արքմեադոս
 Manophisitismus
 մէջերնէն 23 հոգի ընտրեցին , սովոր
 տուչութիւն
 կը դրուի
 ցնծալցի
 ընդհատուր
 մէջ կը մտնեն Սիէնայ ու Բասիլիայ
 զԵւզինէոս
 բարեուց

Արքեղամոս 7.
 Monophysitismus 13.
 մէջերնէն 23 հոգի ընտրեցին, ու այսպէս ուղի անգամ ճանաչողով մը կազմեցին , սովոր 14.
 տուչութիւն 24, 25, 26 .
 կը տրուի 30 .
 ցնծալից 38 .
 ընդհանուր 45 .
 մէջ կը մտնեն Բասիլիայ ու Փերրարայ 47.
 զԵւզինէոս 48 .
 բարուց 58 .

Պ Ա Տ Ր Ա Ս Տ ՈՒ Թ Ի Ի Ն

ՍԻՆՀՈՂՈՍՆ ԻՆՉ Է ՈՒ ՔԱՆԻՑ ԵՆԱԱԿ

Ինչպէս որ միապետական ու հասարակապետական կառավարութեանց սովորութիւնն է, ծանր հարկաւորութիւն մը պատահած ատեն, նախարարներն ու իշխանները, պաշտօնեաներն ու ազնուականութեամբ երեւելիները, կամ թէ հասարակաց օգուտը սիրող ու հասկցող մարդիկ ժողովի կանչելու, այսպէս ալ Աստուծոյ քաղցր տեսչութեան տրամադրութիւնն է իր եկեղեցւոյն նկատմամբ, որ կրօնական նոր խնդիր մը, կամ հերետիկոսութիւն մը ծագած ատեն, և կամ եկեղեցւոյ որպիսի և իցէ վտանգ մը մէկ կողմանէ սպառնացուած ժամանակ, ամբողջ հօտին ծայրագոյն հովուապետը, և կամ իւրաքանչիւր եկեղեցեաց հովիւները՝ նոյն ճամբան բռնեն, այսինքն՝ ըստ պիտոյից ժողովներ գումարեն, խորհուրդ ընեն, դնեն վերցընեն, ինչպէս որ քրիստոնեայ ժողովրդեան հոգեւոր օգտին շահաւոր կը ճանչնան: Այսպէս ըրին Առաքեալները (Գործ. Ա. 9. ժե.) իրենց ժողովներովը (34. 50 կամ 52 ին): Ահաւասիկ հոգեւորական ժողով, կամ եկեղեցական բառով Սինհորոս ըսուածն աս է:

Արդէն ըսուածին կերպէն կը հասկցուի, որ աս ժողովները տեսակ տեսակ կրնան ըլլալ, ժողովի գումարուած Առաջնորդներու (prelat) Թեախան, Տեղական ու Նախարարական (hierarchique) տարբերութիւններուն համեմատ: Հնուցմէ ի վեր ճանչցուածը չորս տեսակ է: Նախ, Անդհաւոր կ'ըսուի սիւնհոգոսը, որուն ներկայ գանուելու կը հրաւիրուին զրեթէ բոլոր քրիստոնէութեան եպիսկոպոս-

ները, այնպիսի խնդրոյ մը համար, որն որ ընդհանուր եկեղեցւոյն կը վերաբերի, անոր համար Տէրութեան ալ կը կոչուի, որ է ըսել՝ բոլոր քրիստոնեայ կամ ուղղափառ աշխարհի վրայ եղող Առաջնորդաց միաբանական գումարումը: Այսպիսի ժողովի մը մէջ ո՛չ ոք կրնայ գահերէց նստիլ, կամ անձամբ և կամ իր փոխանորդներովը, բայց միայն ուղղափառ տիեզերաց, կամ կաթողիկէ եկեղեցւոյ Մայրագոյն Քլուխն ու Հովիւը, այսինքն՝ Հռովմայ Քահանայապետը: Ա՛յ ոք կրնայ նոյնպիսի ժողով մը կանչել, ու նոյնին մէջ գործուածը ընդունելի ցուցնել կամ հաստատել, բայց միայն նոյնպէս Հռովմայ Քահանայապետը:

Երկրորդ, Աւստրիոյ կ'ըսուի Սիւնհոգոսը, որուն ներկայ կը գտնուին ամբողջ թագաւորութեան մը, կամ շատ մը թագաւորութեանց, և կամ լաւ ևս՝ զանազան թագաւորութեանց մէջ ցրուած ամբողջ ազգի մը Եպիսկոպոսներն ու Արքեպիսկոպոսները, այնպիսի եկեղեցական խնդիր մը քննելու ու որոշելու համար, որն որ առանձին եղանակաւ նոյն ազգին կրնայ վերաբերիլ: Աս տեսակ ժողովի մէջ գահերէց կրնայ նստիլ Պատրիարքը կամ Նախագահը, որն որ նոյն ազգին հոգեւոր գլուխն է, ուստի և նոյնին հրամանաւ միայն կրնայ այնպիսի ժողով մը գումարուիլ:

Իսկ որովհետեւ ուղղափառ եկեղեցին զանազան եկեղեցական գաւառներու բաժնուած է, որոնց ամէն մեկուն մէջ զատ գատ Եպիսկոպոսներ կը նստին, մէյմէկ Արքեպիսկոպոսի կամ Մետրապոլիտի տակ, ասկէ կը հետեւի որ, գաւառի մը հոգեւորական գործքերը կարգադրելու համար իրենց գլխաւորին գահերիցութեամբ յիշեալ Եպիսկոպոսներէ գումարուած ժողովը՝ երրորդ տեսակը կ'ըլլայ, ու Պատրիարքի կ'ըսուի:

Վերջապէս կանոն է որ, որոշեալ ժամանակներու մէջ իրաւաբանչիւր Եպիսկոպոս իր քահանաները ժողովի կան-

չէ, իր թեմին եկեղեցական բաները շտկելու համար, ու աս ալ չորրորդ տեսակ Սիւնհոգոսը կը կազմէ, ու կանուանուի Թեմական: Բայց ասիկայ անյարկապէս միայն ժողով կամ սիւնհոգոս կը կոչուի, վասն զի ժողովի մէջ բուն իսկ կանոնական իրաւաբանութիւն կամ ձայն ունեցողը մէկ հատ մըն է միայն, այսինքն՝ Եպիսկոպոսը:

Մեր ճառին նպատակն է Ընդհանուր ժողովը:— Հանդիսապէս ու լրապէս հաւանեալ ու հաստատեալ Ընդհանուր ու Տիեզերական ժողովները տասն ու ինն հատ են, որոնց անուններն ու ժամանակները են. հոս տեղ մէկիկ մէկիկ, բայց կարճ ի կարճոյ կը գնենք:

Ա. ՏԻՆՁԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

ՆԻԿԻՍՅ Ա.

Նիկիայ ժողովը գումարուեցաւ 325 ին (1), Ս. Սեղ-
բեստրոս Ա. Հռովմայ Քահանայապետին իշխանութեան
ժամանակ (2), Արիոս հերետիկոսապետի ամպարչտու-
թեանցը դէմ՝ Բանին կամ Որդւոյ Աստուածութիւնը պաշտ-
պանելու համար :

Ժողովին արձանագրութեան բնագիրը չկայ :

Ներկայ դանուող Եպիսկոպոսաց թիւն էր 318 (3) :
Նոյն իսկ մեծն Կոստանդիանոս Ա. Կայսրը հոն էր , ամե-
նէն վար՝ ոսկեղէն աթուռի վրայ նստած :

Նիստերուն ճիշդ թիւը չգիտցուիր : Ժողովը տեւեց
Յունիսի 19 էն (կամ Սոկրատի Եկեղ. պատմութեան նա-
յերով, գիրք Ա. Գլ. 13, Մայիսի 20 էն) մինչուկ Օգոստո-
սի 25, այսինքն՝ երկու (կամ երեք) ամիսու քանի մ'ալօր :

Աս ժողովս շինեց (Առաքելական Հաւատամքին հի-
մանը վրայ) այն հռչակաւոր հաւատամքը, Նիկիայ հանգանակ
ըսուած , որուն մէջ Աստուածորդւոյն ճշմարիտ աստուա-
ծութեանը նկատմամբ Եկեղեցւոյ հարազատ վարդապե-
տութիւնը կ'աւանդուի , որով հաւատացեալները իբրև վա-
հանաւ մը կը պատասպարուին՝ (4) Արիոսին ասոր հակա-

(1) Ըստ Բարսեղոսի , կամ 527 ին , ըստ Բեւլարմինոսի :

(2) Որուն փոխանորդներն էին ժողովի մէջ Հռովմայեցի երի-
ցունք՝ Վինկէնտիոս ու Վիտոն կամ Վիկտոր :

(3) Որոնց մէջն էին՝ Սուրբ Արիստակէս , մեր Սուրբ Գրիգոր
Լուսաւորիչ Հօր որդին , ու Սուրբ Յակոբ Մծբնայ Հայրապետ :

(4) Համբոյակէց բառով : Հանգանակէն զատ , Արիոսին ամէն
մէկ ամպարիշտ խօսքին դէմ ալ զատ զատ նզովքներ սահմանեցին ,
այսպէս . « Իսկ որք ասենն՝ եթէ էր երբեմն , յորժամ չէր Որդի ,

ուակ ունեցած հերետիկոսական մոլորութենէն , որն որ նոյն
ատենները ամէն կողմ համարձակ տարածուելու վրայ էր (5) :
Բայ ասկէ՝ Չատիկ տօնին վրայով սասակացած վէճին ալ
վերջ տրուեցաւ , այսինքն՝ որոշուեցաւ թէ՛ բոլոր քրիս-
տոնեայ ժողովուրդները , ամէնքը միաբան միեւնոյն օրունան
մէջ (6) Չատիկ ընեն (7) : Վերջապէս 20 կանոն սահմա-

ւ թէ՛ մինչև լեալ՝ չէր իսկ , և եթէ՛ ի չգոյէ իսկ եղև , կամ թէ՛
յայլմէ անձնաւորութենէ (այսինքն գոյացութենէ) կամ էութենէ ա-
սեն լեալ , կամ արարած , փոփոխելի , և կամ սլլայլելի զՈրդին Աս-
տուծոյ , զայնպիսիան նզովէ կաթողիկէ եկեղեցի » : Չորն որ մենք
ամէն օր պատարագի Հաւատամքէն ետքը կը կրկնենք , հետեւեալ
ժողովներու մէջ Հոգւոյն Սրբոյ համար զրուած յաւելուածով մէկտեղ :

(5) Արիոս ու համախոհները կայսեր հրամանաւ արքորուեցան
զորոնք նոյն ինքնակալը կը հրամայէր այնուհետև Պորֆիրիոս
կանչելու , քրիստոնէութեան ոխերիմ թշնամի Պորֆիրիոս հեթանոս
փիլիսոփայի անուամբը :

(6) Գարնանային գիշերահաւասարի լուսնէն տասնուչորս օր անց-
նելէն ետքն եկող առջի կիրակին , կամ գարնանային գիշերահաւա-
սարի լուսնի լրմանէն ետքն եկող կիրակէի մէջ : Իսկ չհնազանդողնե-
րը Չորեքտասաներորդեայք (quadrodecimani) կոչուեցան , ու
իբրև հերձուածող մերժուեցան . վասն զի կը պնդէին թէ՛ ճիշդ չօ-
րեքտասաներորդ օրը պէտք է Չափիք ընել . որն որ Հրէից Պատեքա-
տօնին հետ կը միանար :

(7) Նմանապէս Մելետիոսի հերձուածն ալ մէջ տեղէն վերցուե-
ցաւ : Վերին Նզդիպտոսի Լիւկոպոլիս քաղաքին Եպիսկոպոսն էր Մելետիոս ,
որն որ՝ Ս . Եպիփանուս պատմածին համեմատ , Դիոկղետիանոսի հա-
լածանքին ժամանակ ինկածներուն արձակում չորուի , կ'ըսէր , մին-
չուկ որ եկեղեցւոյ խաղաղութիւնը հաստատուի : Իսկ Աղէքսանդրիայ
Պետրոս հայրապետը , բնութեամբ հեզ ու զթած ըլլալով՝ չէր ու-
զեր մեղաւորաց ապաշխարանքին արգելք դնել : Մելետիոս չուզեց իր
թեմական Մեծաւորին զլուսի ծռել , ու անկէ արգելուելէն ետքն ալ
իր պաշտօնին գործքերը համարձակ յառաջ տարաւ , մանաւանդ
թէ՛ իր կողմնակիցներուն վրայ Մետրապոլտական իշխանութիւններ
ալ բանեցնել սկսու (506) , օտար թեմերու մէջ ձեռնադրութիւններ
կատարելով : Իսկ Ս . Աթանասին պատմութեանը նայելով՝ Մելետիոս ,

նեց ժողովը, որոնք եկեղեցւոյ բարեկարգութեանը կը վերաբերին (8), ու աւելի այն ժամանակուան պարագաներուն յարմարցուած են, այսինքն նպատակներն էր՝ կէս մը խստութեամբ, կէս մը ներողամտութեամբ՝ եկեղեցւոյ արտաքին կերպարանքն ու ընթացքը շակել, ու առջի վայելչութեանը դարձնել—որն որ զանազան եղանակաւ աւրուած կամ թուլցած էր վերջին հալածանաց սաստիկութենէն—քանի մը զեղծումներ մէջ տեղէն վերջնելով, ու հաւատացեալները վտանգներէն կամ փնասներէն զգուշացնելով, որոնք որ ծագած էին հերետիկոսներէն ու հերձուածողներէն, և կամ նաև ի հեթանոսութենէ ի Բըրիստոնէութիւն դարձողներէն, բայց գէշ դարձածներէն (9):

Գիտիլեալներու հալածանաց ժամանակ բանտ զրուած, ու թոյնալով շատուածներուն խունկ մատուցած էր: Իր Մետրապօլիտը Պետրոս հայրապետ զինքը հարցուփորձի կանչեց, չերեւցաւ, որուն վրայ Եպիսկոպոսաց ժողովի մը մէջ պաշտօնէն վար առնուեցաւ: Մելեալիտոս չհնազանդեցաւ, իր հովուական պաշտօնը յառաջ տարաւ, քահանաներ եպիսկոպոսներ ձեռնադրեց: Ասով կատարեալ հերձուած մը բուսաւ մէջ տեղ: Հիմայ Նիկիայ ժողովը մեծ գթութիւն ու խոհեմութիւն բանեցնելով վայելուչ որոշումներ ըրաւ, որոնք բաւական եղան զեկեղեցին խաղաղացնելու:—Այցոկ, Ընդհ. եկեղ. պատմ. եօթներորդ տպագր. Մոզուստիա, 1860. էջ, 215. Ծան. 1 ու էջ. 236:

(8) Տե՛ս Պատմ. տիեղ. ժողով. Հ. Պօղ. Վ. Յովնան. Վիւէննա 1847. էջ. 48-52:

(9) Ասոր ու երկրորդ Տիեղերական ժողովին մէջ Սարգիկեայ ժողովը կը մտնէ, որն որ գումարուեցաւ 547 ին, Յուլիոս Ա. Հըռովմայ Քահանայապետին օրով, կոստաս ու կոստանդոս ինքնակալաց ժամանակ, սա երեք պատճառներու համար, Ա. իրենց աթոռներէն յանրաւի մերժուած Եպիսկոպոսներուն, Սրբոյն Աթանասի, Մարկեղղոսի Անկիւրեայ, ու Պօղոսի կոստանդնուպոլսի՝ դատը տեսնելու. Բ. կրօնի ուղղափառ վարդապետութեանը մէջ սպրդած մուրական սերմը սրբելու, ու Գ. Նիկեական ճշմարիտ հաւատքը հաստատելու:

Ինչպէս Նիկիա, այսպէս ալ հոս Գահերէց նստեցաւ ժողովի մէջ

Բ. ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ Ա.

Կոստանդնուպոլսի առջի ժողովը գումարուեցաւ 381 ին, Ս. Դամասոս Ա. Հռոմայ Քահանայապետին օրով, մեծն Թէոդոսի Ա. Կայսեր օգնականութեամբ, Մակեդոնի հերետիկոսութեանը համար, որն որ Հոգւոյն Սրբոյ Աստուածութիւնը կ'ուրանար:

Ժողովին արձանագրութեան բնագիրը չկայ հիմայ:

Ներկայ գտնուող ուղղափառ եպիսկոպոսաց թիւն էր 150. որոնցմէ զատ 36 ալ կիսարիանոս կամ Մակեդոնի կողմնակից Եպիսկոպոսներ կային, բայց ասոնք Նիկեական հանգանակին ստորագրել չուզելով, Միւնհոգոսը գեռ չմընցած առին քալեցին:

Ճերունին Ոսիոս Եպիսկոպոս կորդուբայ (Սպանիացոց), մըւս երեք Քահանայապետական հրեշտակներով, որոնք էին՝ Արքմեաղոս ու Փիղոքսենիոս Երիցունք, ու Ղեւոն սարկաւագ, բաց ասոնցմէ՝ ներկայ էին 170 Արեւելեան ու Արեւմտեան Եպիսկոպոսուք (որոնց թիւը ոմանք մինչուկ 540 ի կը հանեն), որոնցմէ 76 հոգի Եւսեբեան կամ Արիանոս էին, որոնք վախերէն չհամարձակեցան բանակցութեան մէջ մտնելու, ուստի և Սարգիկէ թող տալով Փիլիպպոպոլիս քաշուեցան, ու հոն շարափողով կազմեցին, ու սիւնհոգոսական թուղթ ալ յանդգնեցան անկից գրելու ամէն տեղ, յանուն Սարգիկեայ ժողովոյն, սա ստութիւններով թէ՛ կրկին մերժուեցան Աթանաս, Մարկեղղոս ևն: Ի վերայ այսր ամենայնի՛ բուն Սարգիկեայ ժողովոյն Հարքը գործքերին յառաջ տարին, յանիրաւի մերժուած Եպիսկոպոսները արգարացուցին, ու իրենց աստիճաններուն մէջ հաստատեցին: Եւսեբեանց կամ Արիանոսաց զլիսաւորները բանադրանաց տակ ձգեցին:

Նիստերուն ճիշդ թիւը չի գիտցուիր: Այցոկ (էջ 258-59) Սարգիկեայ ժողովը 543 ին գետեղելէն զատ, կ'ըսէ թէ՛ 543 ի գարնան սկսաւ, ու 543 ին աշունը լմընցաւ: — Ժողովին Հարքը

Նիստերուն ճիշդ թիւը չի գիտցուիր :

Գրեթէ երկու ամիս տեւեց ժողովը . այսինքն՝ Մայիս ամսէն սկսեալ, որուն մէջ Նախկուպոսները ժողուեցան (Սոկր. Եկեղ. պատմութեանը համեմատ, գիրք է. Գ. Լ. 8), մինչուկ Յուլիս ամիսը, ինչպէս կը վկայէ նաև ժողովին կանոններուն ու որոշումներուն Յուլիոսի եօթը թուականը :

Նիկիական Հաւատամքին մէջ նոր յաւելուած մը (10) խոթեց ժողովը, այսինքն՝ Մակեդոնի ու ազդակից աղանդաւորաց մուրթութեանը դէմ՝ Հոգւոյն Սրբոյ նկատմամբ եկեղեցւոյ ուղղափառ վարդապետութիւնը ամբողջ դրաւ, անոր համար սկսաւ նոյնը այնուհետեւ Նիկիական-կոստանդնուպան հանգանակ կոչուել :

չուղեցին նոր Հանգանակ հաւատոյ շինել, վասն զի Նիկիայ հաւատքը միայն կուղէին հաստատել, ու վարդապետութեան նկատմամբ ուրիշ բանի ձեռք զարնելէ հրաժարեցան : Բայց եկեղեցական բարեկարգութեան վերաբերութեամբ շատ մը (21) կանոններ դրին, որոնցմով դիտաւորաբար Հռովմայ Քահանայապետին Քահերէց գլխաւորութեան իրաւունքը, այսինքն Քահանայապետին իրաւաբանութեան գլխաւորութիւնը ջանացին պաշտպանել, եկեղեցական իշխանութեան գլուխ ծուր չուղելով՝ հերձուած պատճառող ժամանակին աղանդաւորներուն դէմ. ու աս մտքով Հռովմայ Քահանայապետին բողոքելու ազատութիւնը ճանչցան ու հաստատեցին : Ամբողջ կանոնները կրնայ ուղղը տեսնել՝ Տիեզերական ժողովոց պատմութեան մէջ (էջ 89-91) :

Թէպէտև Սարգիսկայ ժողովը, ինչպէս տեսնուեցաւ, ամէն կարեւոր պայմաններն ունէր Տիեզերական անուանուելու, սակայն չունեցաւ ու չկրեց այն տիտղոսը, վասն զի վարդապետութեան նկատմամբ, ինչպէս ըսինք, Նիկիայիցէն դուրս բան մը չսահմանեց, ու աս է բուն էական պատճառը, որուն համար զատ՝ տիեզերական չըսուելով՝ Նիկիայ տիեզերականին ոյժն ու համբաւը ունի թէ՛ ինք ու թէ՛ իր կանոնները :

(10) Ամբողջ Հաւատամքը տես Պատմ. տի. ժողով էջ 130-31, այսինքն՝ ան բանը հաստատելով ընդդէմ Մակեդոնեանց, Փոտինեանց ու Ապողինարեանց ևն, զորն որ արդէն Գամասոս Քահանայապետը Հռոմի ժողովին (378) մէջ դրած էր անոնց նկատմամբ: Տիեզ. Պատմ. Հ. Յոգս. վ. Գաթրրճ. վիէննա 1852. Հատ. Բ. էջ. 560. ծան. 2 :

Թէ՛ ինչ գործեցին ու որոշեցին ժողովին Հայրերը, իրենք իրենց բերնով այսպէս կը խօսին. « Նախ և առաջ Տիեզերիս եղած քոնոսի Գաթանուիւնը կրին նորոգեցին, ետքը համառօտ վարդապետական դաւանութիւններ ընծայեցուցինք, որով թէ՛ Նիկիայ ժողովոյն հարցը հասարէ նորէն հաստատեցինք, ու թէ՛ անոր դէմ ծագած ամպարիշտ հերետիկոսութիւնները, ու ծուռ կարծիքները սաստիկ զզուանքով ու արհամարհանքով մերժեցինք. բայց ասկէ՛ եկեղեցեաց վիճակն ու քառեկարգութիւնը ուղիղ ու վայելուչ դրից մէջ խոթելու, ու հաստատելու համար ալ քանի մը կանոններ (11) դրինք » :

Իրեն փոխանորդութիւն ընելու համար աս ժողովին Հռովմէն հրեշտակներ չէր խաւրած Քահանայապետը (12), որովհետև Արեւելեան Նախկուպոսաց ինամքին մասնաւորապէս յանձնած էր ամբողջ խնդիրը, ի վերայ այսր ամենայնի՝ ամէնէն առ հասարակ տիեզերիս կը ճանչցուի ժողովս, Գամասոս Քահանայապետէն հաստատուէլէն վերջը, (նոյն իսկ Փոտինոսի վկայութեամբը). թէպէտև և աս հաստատութիւնը հաւատոյ սահմաններուն վրայ միայն կը տարածի, ու չէ թէ բարեկարգական կանոններուն ալ (13) :

(11) Երեք կամեօթը : Պատմ. տիեզ. ժող. էջ. 151-55 :

(12) Ուստի գահերէց նստեցաւ ժողովի մէջ՝ Մեղետիոս Անտիօքացին իբրև արեւելեան պատուաւոր աթոռոց Հայրապետ. որովհետև Աոստանդնուպոլսի աթոռակալը Մաքսիմոս Կիւնիկեան կամ Շընականը արդէն մերժուած էր իբրև յափշտակիչ աթոռոց, Մեղետիոս յանկարծ մեռնելէն, ու Գրիգորի Նազիանզացւոյ ի հայրապետութիւն Աոստանդնուպոլսի ընտրուելէն վերջը, Քահերէցն ալ ինք Գրիգոր էր : Բայց հրաժարելով յաթոռէն Աոստանդնուպոլսի, ու Նեկատրիոս տեղն անցնելով Քահերիցութիւնն ալ նոյնին անցաւ :

(13) Աս կանոնաց մէջն է այն որոշումը թէ՛ Աոստանդնուպոլսի աթոռը Հռովմայիցէն ետքը առջի պատրիարքական աթոռ կոչուի Պատմ. տիեզ. ժողով. էջ 152 :

Գ. ՏԻԵՋԵՐՍԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

ԵՓԵՍՈՍԻ

Եփեսոսի ժողովը գումարուեցաւ 431 ին, Ս. Կեղեւտինոս Ա. Հռոմայ Քահանայապետին (14) օրով, ու Թէոդոս Բ. ու Վաղենտինոս Գ. Կայսերաց ժամանակ, Կոստանդնուպոլսի Եպիսկոպոս Նեստորին հերետիկոսութեանը համար, որն որ Քրիստոսի Տեառն մերոյ վրայ երկուանձ դնելով, կը պնդէր թէ՛ զԱմենասուրբ Կոյսն Մարիամ պէտք չէ (θεοτόκος) Աստուծոյ Մայր, կամ Աստուածածին անուանել:

Ժողովին բուն արձանագիրը մինչուկ աս օրուան օրս կը կենայ յունարէն բնագրով ու հին լատինական թարգմանութեամբ:

Ժողովի եկած Եպիսկոպոսներուն թիւն էր 210, որոնց չարաչար կը հակառակէին Նեստորի մոլորութեանը կողմնակից (15) 30 ի չափ ուրիշ Եպիսկոպոսներ, որոնք զատ չարաժողովներ ալ կը գումարէին իրենց մէջ:

Ժողովոյն գործքերը կամ նիստերը եօթն են, որոնց առաջինը գումարուեցաւ Յունիսի 22 ին, իսկ եօթներորդը կամ վերջինը՝ Օդոստոսի 31 ին, ուստի ամբողջ ժողովը տեւեց երկու ամիս ու ինն օր, բայց Եպիսկոպոսները ժողովի վերաբերած ամէն գործողութիւնները լմննցնելէն ետքն ալ դեռ երկայն ատեն, ու ծանր ծանր նեղութիւն:

(14) Որուն անուամբը Գահերէց նստեցաւ ժողովին մէջ Ս. Կիրեղ Ազգաբանորացի ու շարունակեց գահերիցութիւնը՝ Քահանայապետական հրեշտակաց, Արիադէոս ու Պրոյեկտոս Եպիսկոպոսաց, ու Փիլիպպոս Երեցու յԵփեսոս հասնելէն ետքն ալ:

(15) Ալցոկ (էջ 287-88) աս չարափառ Եպիսկոպոսաց թիւը 43 ի կը հասցընէ, իսկ ետեւէ ետեւ հասնող բուն ուղղափառ Եպիսկոպոսաց թիւն ալ 198 միայն կը դնէ:

ներու մէջ, ու գրեթէ բռնի կապուածի պէս, ձանձրանալի կեանք մ'անցուցին հոն, հակառակորդներու խաբէական հնարքէն, ու Թէոդոս Կայսեր յողորդամտութենէն (16):

Ժողովը զՆեստոր վար առաւ ու դատապարտեց իր ամպարիշտ վարդապետութեանը համար (17): Նմանապէս դատապարտուեցան Պեղագեանք (18), իրենց մոլորութիւններովը մէկտեղ, ու ալ ուրիշ հերետիկոսութիւններ: Եպիսկոպոսաց մէջ քանի մը խնդիրներ լուծուեցան, ու եկեղեցական բարեկարգութեան վերաբերեալ սակաւաթիւ կանոններ (19) դրուեցան, Նեստորի աղանդին զըլուխը աղէկ մը ճզմելու համար:

(16) Տիեզ. պատմ. Բ. էջ. 421-24:

(17) Ու տեղը դրուեցաւ Մաքսիմիանոս: Սակայն և այնպէս երկպառակութիւնը դեռ կը տեւէր Անտիոքի մէջ, մինչև որ երկու տարի վերջը (435) սա դաւանութիւնով մէջերնին միարանեցան թէ՛ « Աստուածային ու մարդկային բնութիւնը Քրիստոսի Տեառն մերոյ վրայ՝ չէ թէ իբրեւ զատ կամ զատուած, այլ մասաւանդ անձնաւորապէս միացած ընդունուելու են »: Միքստոս Գ. Քահանայապետը, ու անոր հետ մէկտեղ բոլոր արեւմուտք, աս դաւանութեան իր հաւանութիւնը տալէն վերջը կրցաւ Եփեսոսի ժողովը Երբորդ Տիեզերական անուանուիլ: Ալցոկ. էջ, 288-89. Տիեզ. պատմ. Բ. էջ. 424-25:

(18) Որոնք կը պնդէին թէ՛ մարդս իր ազատ կամօքը միայն կրնայ մեղքի դէմ դնել, ուստի շնորհաց հարկաւորութիւնը կ'ուրանային, սկզբնական մեղքն ու սղոց մկրտութիւնը չէին ընդունիր: Աս աղանդը արդէն դատապարտուած էր Կարբեղոնի 416 ին, 418 ին, ու ուրիշ տեղերու ժողովներովը: Տե՛ս Տիեզ. պատմ. Բ. էջ, 404-11 Պեղագեան աղանդ:

(19) Այսինքն՝ վնյ: Պատմ. տիեզ. ժող. էջ, 199. ու Ման. 59:

Դ. ՏԻԵԶԵՐՍԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

ՔԱՂԿԵԴՈՆԻ

Քաղկեդոնի ժողովը գումարուեցաւ 451 ին, Ս. Ղեւոն Ս. Մեծ, Հռովմայ Քահանայապետին օրով (20), Թէոզոսի Բ. Ի, քոյր Պուղքերիա Ռչխոյի իշխանութեան առան, Աստանդնուպոլսեցի Արքիմանարիգ կամ Աբբայ Եւտիքէսի հերեւելիոսութեանը համար, որն որ Քրիստոսի Տեառն մերոյ վրայ մի մինակ բնութիւն կը դաւանէր, ուստի եւ առ հերեւելիոսութիւնը՝ Մէքէնի մուրաֆիւն անուանուեցաւ :

Ժողովին արձանագրութիւնը անթերի պահուած է յոյն բնագրով, ու հին լատինական թարգմանութեամբ :

Ժողովի եկած եպիսկոպոսներուն թիւը 630 ի կը հասնի (21), վեցերորդ նստին մէջ Մարկիանոս (22) կայսրն ալ ներկայ էր :

Տասնուվեց նիստ կ'ընծայեն ժողովին, բայց այնպէս

(20) Որուն փոխանորդներն ու ժողովին գահերէցներն էին՝ Ղուկենալիոս Ասկաղոնի ու Պասկասիոս Լիլիքէոնի Եպիսկոպոսունք, ու Բասիլիոս ու Բոնիփակիոս երկուքնք :

(21) Ըստ մեծի մասին Աւեւելեան էին. Վանտալներու, Գոթացիներու ու Փռանկներու արչաւանաց պատճառաւ՝ Արեւմտեան Եպիսկոպոսները չէին կրցած այնպէս դիւրաւ տեղերնէն շարժիլ ինչպէս մեր Հայաստանի Հայրերն ալ Պարսից պատերազմին պատճառաւ չէին կրցած նոյն ժողովին մասնակից ըլլալ : Որմէ մեծապէս կրօնական դժբաղդութիւններ ծագեցան մեր ազգին գլուխը : Եկեղեցական հերձուածը դեռ մինչեւ հիմայ կը տիրէ : Որուն վրայ մանրամասնաբար խօսելը ազգային եկեղեցական պատմութեան կը վերաբերի :

(22) Որուն հետ ամուսնացած էր Պուղքերիա, կուսութիւն պահելու պայմանաւ, ու զինքը աթոռակից ըրած էր :

որ՝ մէկ օրուան մէջ երկու գումարում պատահած առէն, ամէն մէկը զատ զատ նիստ սեպուած է, ու տեւած է Հոկտեմբերի 8 էն մինչուկ նոյն ամսոյն վերջը, զրեթէ երեք շաբաթի չափ :

ԳՆԻՍՈՍԻՈՐՈՍ՝ (25) Աղէքսանդրիայի Պատրիարքը, իբրեւ դիւխաւոր պաշտպան Եւտիքէսի՝ դատապարտեց ու աթոռէն վար առաւ ժողովը. Նեստորի ու Եւտիքեայ միջոցութիւններուն զէմ ուղղափառական հաւատքը հաստատեց (24) : Ետքէն շատ մը եկեղեցական խնդիրներ հանդիսական դատաստանով որոշուեցան, ու եկեղեցական բարեկարգութեան վերաբերեալ 30 կանոն դրուեցաւ, սրոնց 27 հատը մինակ Հռովմայ Քահանայապետին հաւանութիւնն ընդունեցան (25) :

(25) Վասն զի հերեւելիոսական մոլորութիւնէն զատ, Եփեսոսի չարածողովը գումարած էր (449), ուր Քահանայապետական հրեշտակները մէկզի ընելով ինք գահերէց նստած էր : զՓղարխանոս Կ. Պոլսի Սուրբ Հայրապետը այնպէս անողորմաբար ձեռած կամ ձեռք տուած էր, որ երեք օրէն մեռաւ : Իսկ մէկալ Եպիսկոպոսներուն ալ խղճին այնպիսի բռնութիւն բանեցուցած էր, որ իրմէն շինուած Եւտիքեայ արդարացուցման թղթին ստիպուեցան ստորագրել, ու ուղղափառական վարդապետութիւնը վան երկուց բնութեանց (Dyophysitismus) դատապարտեցին, ու անոր հակառակ մոլորական վարդապետութիւնը վան յի բնութեան (Manophysitismus) ընդունեցան : Խեղճերը՝ հաւանելով չըրին, բռնադատուեցան, ու ընդ ազատութիւն ելլելին՝ ըրածնին ետ առին :

(24) Թէ՛ « Քրիստոսի Տեառն մերոյ վրայ երկու բնութիւն կայ, մէկը Աստուածային, մէկալը կատարեալ մարդկային, առանց իրարու հետ խառնուելու, առանց փոփոխուելու, այլ մէկ անձին վրայ (անձնաւորապէս) երկուքն ալ իրարու հետ կապուելով, կամ, միանալով, այնպէս որ՝ բնութեանց տարբերութիւնը մնաց միշտ » : Ըստ ամենայնի Մեծին Ղեւոնի Քահանայապետի հոչակաւոր գոմարէն վարդապետութեանը համեմատ, որուն ամբողջ օրինակը տես Պատմ. տիեզ. ժողով, էջ. 244-55 :

(25) Իսկ 28 երորդ կանոնը մասնաւորապէս մերժուեցաւ, որուն

Մասնաւոր նշանակուելու արժանին ան է որ, հինգերորդ նիստին մէջ ժողովոյն Հարբը մէջերնէն 23 հոգի ընտրեցին, սովորութեան համեմատ ժողովի մէջ որոշուած վարդապետական խնդիրները պարունակող հաւատոյ դաւանութիւն մը շինելու համար. ընտրուածներն էին Հռովմայ Քահանայապետին չորս հրեշտակները, ու ուրիշ երեւելի Եպիսկոպոսներ. իսկ շինուածը ամէն Հարբ միաբան բարբառով ու գովութեան աղաղակներով ընդունեցան:

Ե. ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ Բ.

Կոստանդնուպոլսոյ երկրորդ ժողովը գումարուեցաւ 553 ին, Վիգիղիոս Հռովմայ Քահանայապետին օրով, Յուստինիանոս կայսեր ատեն, Երկն Գլխոց խնդիրներուն համար: Աս անուամբ կը կոչուին Դէոդորոսի Մոպսուեստայոյ գրութիւնները, որն որ Նեստորի վարդապետն էր, Թէոդորոստոսի Կիւրացոյ՝ Սրբոյն Կիւրղի Աղէքսանդրացոյ զէմ գրածները, Իբասայ Եդեսացոյ աւ Մարիմ Պար-

մէջ Կ. Պոլսի Պատրիարքին առանձինն յառաջամասնութիւն կը տրուէր (տես վերը Ծան. 13) որուն զէմ չէ թէ միայն Քահանայապետական հրեշտակները, հապա նաև շատ մը արեւելեան Հարբ արդէն ժողովի ատեն բողբոքած էին: Աւցոկ, էջ 292: Կ. Պոլսի Հայրապետաց աս ամբարտաւանական պահանջողութեան հիմը դատապարտութեան արժանի է, վասն զի Կ. Պոլսի Նոր Հոռոմ անուանուելէն կուղէին ամբողջ անուանութիւնը հետեւընեւ, չէ թէ Աստուածաւանդելիանութենէ, որով սղէտ ժողովուրդը խարուելով անկանգնելի հերձուածոյ խորխորատին մէջ զլտորեցաւ:

սիկ թղթերը: Աս Երեք Գլուխները հիմայ դատապարտուելի երեցան, վասն զի դատապարտեալ Նեստորի վարդապետութիւնը կը սնուցանէին:

Ժողովին արձանագրութիւնը այս օրուան օրս մինակ հին լատինական թարգմանութեամբ կը գտնուի:

Ներկայ գտնուող Եպիսկոպոսներուն թիւն էր 165, բայց ոչ ինքն իսկ Հռովմայ Քահանայապետը, որն որ ան ատեն Կոստանդնուպոլիս կը գտնուէր, ու ոչ ալ իր փոխանորդները կային ժողովին մէջ:

Աս ժողովը ութ բանակցութիւն (collatio) ունեցաւ, ինչպէս որ լատիններէն արձանագրութեան մէջ կ'անուանուի, կամ թէ նիստ, որոնք գրեթէ մէկ ամիս տեւեցին, այսինքն Մայիսի 4 էն մինչուկ Յունիսի 2:

Բոլոր խնդիրը մեծ մտադրութեամբ ու զգուշութեամբ քննելէն ետեւ, որն որ հաղիւ դանազան նիստերու մէջ կըրցաւ լմըննալ, վերոյիշեալ Երեք Գլուխները դատապարտեց ժողովը (26): Վերջէն 14 վարդապետա-

(26) Ձեկեղեցին խճճել ուզողները՝ Կ. Պոլսի Բ. ժողովոյն աս վճիռէն առիթ առնելով, Քաղկեդոնի ժողովն ու աս ժողովը իրարու հակառակ ուզեցին ցուցնել որպէս թէ Քաղկեդոնի ժողովին արդարացուցածը՝ աս ժողովս դատապարտած ըլլայ: Ողջ միտք ունեցող քննողի մ'առջեւ օղը կը ցնդի աս առարկութիւնը: Վասն զի կարճ խօսքով ըսելու համար՝ Քաղկեդոնի ժողովը չարդարացուց, այլ մանաւանդ դատապարտեց այդ Երկն Գլխոց վարդապետութիւնը. իսկ արդարացուց միայն այն վարդապետութեանց կամ գրութեանց կենդանի հեղինակները, երբոր ասոնք՝ Քաղկեդոնի ժողովէն առաջարկուած հաւատոյ դաւանութիւնը միամիտ սրտիւ ընդունեցան, ու նոյնը ստորագրեցին, ու այդ դաւանութեան հակառակ ելլող ամէն տեսակ հերետիկոսութիւնները լիով բերանով նզովեցին. ու այն ատեն միայն յիշեալ ժողովը նոյն անձերը արդարացեալ հրատարակեց: Ու թէ որ աս հինգերորդ Տիեզերական ժողովոյ ատեն՝ այն Երկն Գլխոց հերետիկոսական ուսմանց քննութեան առթիւ, նոյն գրութեանց հեղինակներն ալ յականէ յանուանէ դատապարտել ու նզո-

Քրիստոսի Տեառն մերոյ մէկ կամ երկու կամք ունենալուն վրայ, ուղղափառ վարդապետութիւնը մէջ տեղ բերուելով, ու առջի Տիեզերական ժողովներուն մէջ եղածին պէս, Սրբոց Հարց վարդապետութեանը հետ համեմատուելով, շատ զգուշաւոր քննութիւններ եղան, ու վերջապէս Անտիոքայի Արքեպիսկոպոս Մակարիոսը՝ իբրեւ անուղղայ հերետիկոս գատապարտուեցաւ ժողովէն, ու անթուէն վար առնուեցաւ, վասն զի Քրիստոսի Տեառն մերոյ վրայ մէկ կամք ու մէկ գործողութիւն միայն խոստովանելէն ու սաստիկ յամառութեամբ պնդելէն չէր դադրեր: Նոյնպէս դատապարտուեցան աս հերետիկոսութիւնը հանող ու յառաջացնող ուրիշ մարդիկներ ալ, որոնցմէ ոմանք արդէն մեռած էին (51): Մորթութիւնը բնաջինջ խլելու համար՝ մասնաւորապէս ուղիղ հաւատոյ դաւանութիւն շինուեցաւ (52), իբրեւ հիմն դնելով միշտ

(51) Ասոնց մէջն էր Ոնորիոս Ա. Քահանայապետն ալ, որն որ դատապարտուեցաւ, սակայն ոչ իբրեւ հերետիկոս, այլ իբրեւ պատճառատուող մոլորութեան յառաջամանը անողոյսի ու անգորշաբոր. Աւուրցոկ, էջ 506, ու Ծան. * Պատմ. տիեզ. ժող. էջ 407-8. 454-5:— Վատիկանեան Տիեզերական ժողովոյն տուած Քահանայապետական անսխալականութեան վճռոյն առթիւ՝ Ոնորիոսի խնդիրը նորէն ու սաստիկ կատաղութեամբ թշնամեաց կողմանէ արծարծուեցաւ: Բայց գիտութեամբ ու ողջմտութեամբ երեւելի ու հոգեակաւոր մատենագիրներ անհակառակելի պատճառներով ու ստոյգ սկզբունքներէ ցուցուցին որ, Ոնորիոսին վրայ և ոչ փոքրիկ հերետիկոսական աղտ մը կըրնայ շփուել, ու չպէտք ալ իրօք վեցերորդ Տիեզերական ժողովը: Մինչուկ պաշտպանողներ ալ կան որ, վեցերորդ Տիեզերական ժողովոյն բուն արձանագրութեանը մէջ խարէութեամբ մուծուած է Ոնորիոսի անունը. ժողովը չի գատապարտեց երբէք զՈնորիոս: Ուղղը կրնայ տեսնել Չիլիէն Պատմութեայ տետրներուն մէջ, կարգ (serie) Ե. Հատ. ԺԱ. էջ 536. 675. Հատ. ԺԲ. էջ 146. 528. 687. մանաւանդ կարգ Ե. Հատ. Թ. էջ 431-58:

(52) Թէ՛ « Քրիստոսի Տեառն մերոյ վրայ, երկու բնութեանը

Նիկեական Աոստանդինական հանգանակը, ու Քաղկեզոնի ժողովին մէջ դաւանուած հաւատամքը, ու Ագաթոն Հռովմայ Քահանայապետին վարդապետական Խոսքը (53): Ա. Ղեւոն Բ. Ս. Ագաթոնի յաջորդը աս ժողովիս վճիռները հաստատեց:

Աս ժողովի մէջ եկեղեցական բարեկարգութեան համար կանոններ չդրուեցան, ինչպէս նաեւ հինգերորդ Տիեզերականին մէջն ալ չէին դրուած (54):

համեմատ երկուք ալ բնական կամքեր, ու երկու բնական գործողութիւններ պէտք է որ ընդունուին, անփոփոխ ու անշփոթ եղանակաւ միացած, մի միայն Աստուածայրական (θεανδρισόν) կամաց ուղղութեան տակ»: Ալք. էջ, 505. Ծան. 2:— Արեւմտեան եպիսկոպոսաց հաստատուն միաբանութիւնը վերջապէս համոզուց զարեւելեայս թող տալու ու ետ քաշուելու այնպիսի մոլորական վարդապետութենէ մը, որն որ այնչափ ատենէ ի վեր ղեկեղեցին կը պառակտէր:

(53) epistola dogmatica
 (54) Աս վեցերորդ Տիեզերական ժողովը կը կորդներու շմաց, անոր համար Երէրոր Տրուէն (վերը Ծան. 29) ժողովը 692 ին՝ անոր որոշումները նորէն հաստատեց, ու որովհետեւ հինգերորդ ու վեցերորդ Տիեզերական ժողովները գրեթէ բոլորովին վարդապետական վճիռներէ զատ բարեկարգական կանոնադրութիւն մը չէին սահմանած, անոր համար ասիկայ որպէս թէ այն երկու նախընթաց ժողովոց պակասութիւնը լեցընելու դիտմամբ, 102 կանոն, կամ եկեղեցական սահմանադրութիւն շինեց, և Հինգվեցերորդ ժողով (concilium quinisexlum, πεντέκτη անուանուեցաւ Մանսի Հատ. ԺԱ. էջ. 921 ևն): Աս կանոններէն Բ. որդը Առաքելական կանոնաց թուոյն վրայ կը խօսի. Զ. որդն ու ԺԳ. որդը՝ քահանայից ամուսնութեան վրայ. ԼԶ. որդը Կ. Պոլսի Պատրիարքական աթոռոյն առաւելութեանը վրայ. ԾԵ. որդը՝ շարաթօրը պահք պահելու դէմ, ու ՂԲ. որդը՝ գառնուկի պատկերներուն դէմ: Ս. Սարգիս Ա. Քահանայապետը, որուն որ Յուստինիանոս Բ. Կայսրը յիշեալ կանոնները խաւրած էր որ հաստատէ, չուղեց ճանչնալ զանոնք: Չէ թէ միայն ինք, այլ իր ամէն յաջորդները՝ Հռովմայ Քահանայապետք, չճանչցան ու չհաստատեցին այն կանոնները: Աս ժո

Է. ՏԻԵՋԵՐՍԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ (35)

ՆԻԿԻԱՅ Բ .

Նիկիայ երկրորդ ժողովը գումարուեցաւ 787 ին , Ադրիանոս Ա. Հռովմայ Քահանայապետին օրով, Սրբոց պատկերներուն գործածութեան ու յարգութեանը դէմ ծագած , ու պատկերամարտներու զրգուութեամբ վերջի սատիճանի սաստկացած վէճերուն առջեւն առնելու համար :

Ժողովին արձանագրութիւնը դեռ կը պահուի յոյն բնագրով , ու Անաստասիոս զրապետի հին լատին թարգմանութեամբ :

Ներկայ էին 367 Եպիսկոպոսունք (36) : Երբոր վերջին նիստին մէջ հաւատոյ դաւանութիւնը բոլոր ժողովրդեան առջեւ հանդիսապէս հրատարակուեցաւ , առաջիկայ էր Երինէ Կայսրուհին ալ , իր Կոստանդիանոս Զ. Պորփիրոսէն որդւոյն հետ :

Ժողովս ութը նիստ ունեցաւ , որոնք զրեթէ ամիսմը տեւեցին , այսինքն՝ Սեպտեմբերի 24 էն , մինչուկ Հոկտեմբերի 23 :

Ժողովի մէջ՝ Սրբոց պատկերներուն գործածութեան ու յարգութեան նկատմամբ , ուղղափառ տիեզերաց զը-

ղովս իր կանոններովը՝ Հռովմեական ու Յունական եկեղեցւոյ ապագայ յարաբերութեանցը նկատմամբ խիստ նշանական եղաւ . այնպէս մը պաղեցուց՝ որ չկրցաւ մէյ մ'ալ տաքցուիլ :

(35) Աս ժողովս նախ Կ . Պոլիս գումարուեցաւ 786 ին , բայց պատկերամարտից դաւաճանութենէն խափանուելով , Նիկիա փոխադրուեցաւ :

(36) Ոմանք 350 , ոմանք ալ 377 կը դնեն եպիսկոպոսոց թիւը , Քահանայապետական հրեշտակներովը մէկտեղ , ու շատ մ'ալ քուէ չունեցող քահանաներ , կրօնաւորներ , արքաներ կ'աւելցընեն :

խաւոր եկեղեցիներուն՝ Հռովմայ Քահանայապետին հետ ճիշդ միաբանութիւնը յայտնուելէն , ու Սուրբ գրոց համեմատ ու Սրբոց Հարց վճիռներուն համաձայն՝ եկեղեցւոյ մշտնջենական աւանդութիւնը առաջիկայ նիւթիս մէջ բացայայտ ցուցուելէն ետեւ , պատկերամարտից հերետիկոսութիւնը բացարձակապէս մերժուեցաւ ու դատապարտուեցաւ , ու ուղղափառ հաւատոյ վարդապետութիւնը հրատարակուեցաւ բոլոր Հարց միաբան որոշմամբը (37) :

(37) Աս ժողովիս մէջ՝ Սրբոց պատկերներուն յարգելի ըլլալը նոյն իսկ Քրիստոսի Տեառն մերոյ աստուածական ճոխութեամբը (հեղինակութեամբը) հաստատելու համար , Եղեսիա առ Աբգար Հայոց թագաւոր խաւրուած Փրկչական անձեռագործ պատկերին պատմութիւնը յառաջ բերաւ Եւագրի եկեղեցական մատենէն՝ Ստեփանոս վանական , ու Ղեւոնդ զրակարգաց՝ յիշեալ անձեռագործ պատկերը իր աչքովը տեսած ըլլալը վկայեց բոլոր ժողովոյն Հարցն առջև (Պատմ. տիեզ . ժող . էջ . 505 . — Սուրբ Դաստաւակ , կամ Քրիստոսի Տեառն Քրոջ Հայոց Աբգար Բարձրաբնի խաւրած անձեռագործ պատկերին պատմութեանը , Վիէննա 1850 . Գլ . 5) : Հարց ժողովոյն մասնաւորապէս Կոստանդին Ե . Կոպրոնիմոս պատկերամարտ կայսեր՝ 754 ին Կ . Պոլիս գումարել տուած չարածողովը , ու անոր ամբարիշտ վճիռները մերժեցին : Բայց եօթներորդ նիստին մէջ՝ պատկերաց յարգութեան պատրուակաւ գործուած զեղծումները յառաջ բերելով գանդատողներուն՝ սա որոշիչ պատասխանը տուաւ ժողովը . « Երբոր մէկը Սրբոց պատկերներուն առջեւ գետին կ'իյնայ կամ ծունկ կը չոքի (τιμητικῶν προσκύνησις) ասիկայ սիրոյ նշան է , վերաբերական յարգութիւն մըն է (σχετικῶν) որն որ ան պատկերով ներկայացուցուած անձին կ'երթայ , և ոչ թէ ճիշդ երկրպագութիւն է (λατρεία) , որն որ Աստուծոյ միայն կը վայելէ » : Տարասիս՝ Կ . Պոլիս Հայրապետը , Կոստանդիանու կայսեր ու Երինեայ դշտոյին աս նիստին վրայով տուած մասնաւոր տեղեկութեան մէջն ալ ատ բառը (προσκύνησις) նոյնպէս մեկնեց , ու ցուցուց թէ՛ Ս . Գիրքը , ու Ս . Հարք ալ նոյն բառը մարդկան մատուցուելու մեծարանքին նշանակութեամբը գործածած են , Աստուծոյ մինակ մատուցուելու առանձին երկրպագութեան (λατρεία) , նոյնը բաժնելով (Պատմ. տիեզ . ժող , էջ . 515 ևն) :

Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան համար ալ 22 կանոն
գրուեցաւ (38) :

Ը . ՏԻԵԶԵՐՍԿԱՆ ԺՈՂՈՎ (59)

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ Դ .

Կոստանդնուպօլսի չորրորդ ժողովը գումարուեցաւ
869-70 ին , Ա. Գրիանոս Բ , Հռոմայ Քահանայապետին օ-

Որչափ որ ալ իրը այսպէս բացայայտ մեկնուած էր , ի վերայ այ-
սըր ամենայնի այն երկրպագութիւն բառը , կամ թէ մանաւանդ ,
ժողովին արձանագրութեանց ծուռ թարգմանութիւնը , զորն որ Ա. Գ-
րիանոս Քահանայապետը առ Կարողոս Մեծն խաւրած էր , ու առ ալ
նոյնը աստուածաբանից քննութեանը յանձնած էր , արեւմտեայց միտ-
քերը պղտորեցին , ու յիշեալ աստուծաբաններէն՝ Կարողոսեան ճարեան
(libri carolini) վերնագրով առ Ա. Գրիանոս Քահ . ուղղուած պատաս-
խանւոյն (790) մէջ , ու Ֆրանքֆորթի (794) ու Փարիզի (825) ժողովներ-
բուն մէջ տեսնուած հակառակութիւններուն պատճառ տուին : Որն
որ բաւական ժամանակ տեւելէն ետքը , վերջապէս փարատեցաւ այդ
անհիմն կասկածը , առանց հերձուած մը ծագելու (Ալցոկ . Էջ .
423-24) : Բայց Նիկեփորոս (801-11) ու Հայագղի Ղեւոն (815-20) Կայ-
սերաց ժամանակները պատկերամարտից կատաղութիւնը նորէն զլուխ
վերցուց , ու շատ տառապանքներ քաշել տուաւ արեւելից մէջ , մին-
չեւ որ 842 ին ժողով մը գումարուելով Կ . Պոլիս , Նիկիայ Բ . Ժո-
ղովոյն սահմանները կրկին ընդունուեցան , ու պատկերամարտութիւ-
նը խալաւ շնորհեցաւ :— Սրբոց պատկերներուն դէմ եղած կռիւը՝
քաղաքական նկատմամբ ալ մեծ վնաս պատճառեց Յունաց , վասն զի
կայսերութեան արեւմտեան մասը բոլորովին իրմէն զզուեցընելով ,
ժամ մ'առաջ Գերմանիկ—Փաննիկայ գոգը նետուելու գրգիռ եղաւ :

(38) Ամբողջ կանոնները կրնայ տեսնել ուզողը , Պատմ . տիեզ .
ժող . Էջ . 515-19 :
(39) Աս ժողովս գումարուեցաւ բուն Բիւզանդիոն , Աստուածէ-
ղին Եմաստոսեան տաճարին մէջ , հիմակուան Այասօֆէա :

բով , Հայագղի Վասիլ կամ Բասիլիոս ինքնակալին ժամա-
նակ , Փոտիոսի դատին համար , թէ՛ ստուգիւ ճշմարիտ ու
օրինաւոր Պատրիարք Կոստանդնուպօլսի կրնայ սեպուիլ
նոյն Փոտիոս , որն որ բռնութեամբ այն եկեղեցւոյն աթոռ-
ուը նստած էր , չէնէ արդեօք բուն Ս . Իգնատիոսն է
Պատրիարք , որն որ նոյն աթոռէն բռնի վար առնուած
ու արսորուած էր :

Ժողովին արձանագրութիւնը կեցած է յոյն բնա-
գրով , ու Անաստասիոս գրապետի ամբողջ լատին թարգ-
մանութեամբ :

Առաջիկայ գտնուած են 102 Եպիսկոպոսունք , Հռով-
մայ Քահանայապետին հրեշտակներէն ու պատրիարքական
աթոռներու փոխանորդներէն զատ (40) : Քանի մը նիս-
տերու մէջ Բասիլիոս կայսրն ալ գտնուած է , ինչպէս նաև
Լուդովիկոս Բ . Գերմ . Կայսեր , ու Բուլղարաց թագա-
ւորին պատգամաւորներն ալ ներկայ էին :

Ժողովը՝ տասը նիստ ունեցած է , ու գրեթէ հինգ
ամիս տեւած է , այսինքն՝ 869 ին Հոկտեմբերի 5 էն , 870
Փետրուարի վերջին օրը :

Ժողովը՝ բոլոր դատը ճիշդ քննելէն ետքը , զՓոտիոս
իբրեւ անիրաւ յափշտակօղ , ու բռնակալ աթոռոյն Կոս-
տանդնուպօլսի՝ վար ձգեց ու բանադրանքով պատժեց :
Իսկ Ս . Իգնատիոս ամենէնալ օրինաւոր Պատրիարք ճանչ-
ցուեցաւ (41) : Բաց ասկէ՝ (42) հասարակաց օգտին , ու ե-

(40) Եպիսկոպոսաց թիւը ոմանք աւելի շատ կը գնեն , ու մին-
չուկ 585ի կը հասցընեն :

41 Այս Իգնատիոս՝ որդի էր Միքայէլի Ա . Կայսեր , որն որ
815 ին իր տէրութիւնը Արծրունեաց ցեղէն Հայագղի Ղեւոն իշխա-
նին թող տարով (կամ թող տալ ստիպուելով , ըստ Ալցոկի) վանք
քաշուեցաւ , ինքն ու կնիկը Պրոկոպիա , ու երկու որդիքը՝ Թէոփիլակ-
տոս՝ ու Նիկետոս : Միքայէլ՝ Աթանաս կոչուեցաւ , Թէոփիլակտոս՝
Եւստրատիոս , ու Նիկետոս՝ Իգնատիոս , որն որ 847ին Կ . Պոլսի Հայ-
րապետութեան աթոռին բարձրացաւ , բոլոր ժողովրդեան միաբան ա-
զաղակովը :

42 Բուլղարաց խնդիրն ալ բաւական սաստկութեամբ յուզուե-

կեղեցւոյ բարեկարգութեանը համար 27 կանոն (43) դրուեցաւ :

Թ . ՏԻԵԶԵՐՍԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ .

ԼԱՏԵՐԱՆՈՒ Ա .

Առաջին Լատերանեան ժողովը դումարուեցաւ 1123 ին Կաղիստոս Բ . Հռովմայ Քահանայապետին օրով , ու Հենրիկոս Ե . Պերմանական կայսեր իշխանութեան ժամանակ , Հռովի Լատերան մայր եկեղեցւոյն մէջ , ուսկից որ անունն ալ առած է : Ժողովին նպատակն էր՝ Եկեղեցւոյ ու կայսերութեան դատը տեսնել , ու հաստատուն բանի մը կապել , որն որ շատ մը տարիներէ ի վեր բացուած էր՝ Եպիսկոպոսի մը աթոռ ելլելու իշխանութիւնը (investiture) աշխարհական իշխանի (կայսեր) ձեռքէն Հովուական դաւաղան ու մատնի առնելով սկսուելուն պատճառաւ (44) :

ցաւ աս ժողովիս մէջ թէ՛ Հռովմայ արդեօք , թէ Կ . Պոլսի Պատրիարքութեան իրաւաբանութեան տակ կ'իյնան : Այցոկ . էջ . 510 :— Մինչև հոս՝ արեւելեան ժողովներ : Ասկէ ետքիները՝ Արեւմտեան կը կոչուին , վասն զի արեւմուտք դումարուած են :

43 Ամբողջ կանոնները կրնան տեսնուիլ Պատմ . տիեզ . ժող . էջ . 586-92 :

44 Կայսեր տուածը՝ թէպէտև ժամանակաւոր կալուածոց իշխանութիւնն էր , չէ թէ հոգեւորական . այսինքն՝ ընտրութեան կամ օծման վերաբերեալ իշխանութիւն մը չէր . ի վերայ այսր ամենայնի՛ այդ ժամանակաւոր տուուչութեան առթիւ զսրժածուածը՝ հոգեւորական իշխանութեան նշաններ ըլլալով , ինչպիսի է՝ հովուական ֆատաղան ու ճարմին , հոգեւորական իշխանութեան բռնարարութիւն եղած կը համարուէր , ու իրօք ալ շատ մը կայսերք ինքնիշխան ու բացարձակ կամօք ընտրութիւններ ըրած են , բոլորովին անարժան ու պատառա-

Աս դատին երեսէն ծագած վէճերը այնչափ աղետալի հետեւանքներ ունեցած էին որ , մինչուկ հերձուած ալ ծնած էր եկեղեցւոյ մէջ : Բայ ասկէ՝ Ս . երկրին օգնութիւն ընելու խօսակցութիւններ ալ եղան :

Ժողովին արձանագրութեանց բնագիրը չկայ հիմայ : Ժողովին ներկայ էր ինքն Քահանայապետը իբրև դահերէց , ու 300 էն աւելի Եպիսկոպոսունք , շատ մ'ալ (600) Աբբայք են . ընդ ամէնը զրէթէ 1000 Առաջնորդք (prélat) :

Նիտաերուն թիւը ճիշդ չգիտցուիր : Յիշատակարաններուն ցուցուցածին նայելով՝ տասնութէկ օր տեւած է ժողովը , այսինքն՝ մարտի 18 էն մինչուկ 28 , եւ կամ ստուգիւ 19 օրէն աւելի չէ :

Ժողովը , աշխարհական իշխանին՝ Եպիսկոպոսի մատնի դաւաղան տալուն պատճառաւ ծագած , ու կէս դարէն աւելի տեւած անհատնում վէճերուն վախճան տուաւ , որոշելով որ՝ արդէն տարի մ'առաջ (1122) Կաղիստոս Բ . Հռովմայ Քահանայապետին ու Հենրիկոս Ե . կայսեր մէջ Վորմս քաղաքը շինուած դաշնաւորութիւնը պարտաւորիչ զօրութիւն ունենայ , ու հաստատուի երկու կողման ստորագրութեամբը . որն որ ալ իրօք երկայն դարերով հրապարակական օրինաց զօրութիւն ստացաւ , որովհետև Եպիսկոպոսաց ու Աբբայից ընտրութեան ծանր գործքին մէջ՝ Եկեղեցւոյ ու կայսերաց իրաւունքը ճիշդ սահմաններու մէջ կը փակէր (45) : Երկարատեւ հերձուածին

բոյժ պալատականներ յառաջ քաշելով , ու ատ իրենց ընտրածները բռնի օժեկ տուած են , և կամ թէ՛ եկեղեցւոյ կողմանէ ընդդիմութիւն մ' ելած ատեն՝ մեծամեծ կռիւներ բրդած են :

45 Դաշնագրութեան հոս վերաբերած կտորն աս է « Կայսրը կը յանձնէ Աստուծոյ , Սրբոյն Պետրոսի ու Պօղոսի , ու ուղղափառ եկեղեցւոյն՝ ամէն տուուչութիւն (investiture) ճարմինս ու հովուական դաւաղանով , ու թող կուտայ որ բոլոր տէրութեան մէջ եկեղեցին

գայթազդութիւնն ալ մէջ տեղէն վերցուեցաւ . որ վախճանին համար 22 կանոն դրուեցաւ (46), որպէս զի եկեղեցւոյ բարեկարգութիւնը շտկուի: Ետքէն որոշուեցաւ որ՝ Սուրբ տեղեաց պաշտպանութեանը պէտք եղած միջոցները գործածուին:

աղատօրէն ընտրէ ու օծէ, ինչպէս որ եկեղեցական օրէնքը կը պահանջէ, մէկալ կողմանէ քահանայապետն ալ կը շնորհէ որ, Գերմանացի Առաջնորդաց ընտրութիւնը Կայսեր Երեմիայ-Քեմպֆէն ըլլայ, բայց առանց բռնութիւն ու սիմոնիականութիւն մէջ մտնելու: Ընտրուածները՝ Գերմանիայի մէջ իրենց ձեռնադրութենէն առաջ, իսկ Խոսալիայի ու Բուրգունդի մէջ՝ ձեռնադրութենէն ետքը կալուածական իշխանութիւննին ընդունին:

Տէրութեան կալուածոց տուուչութիւնը չկատարուի՝ Ծառնի ու հոփախան գաւազան տալով Եպիսկոպոսին ձեռքը, այլ Կայսերական գաւառնով միայն: Իսկ Եպիսկոպոսներն ալ ետքէն իրենց պարտքը կալատարեն, փոխանակ ըսելու՝ էրէնց հոտոտիւն-Քեմպֆէն ցոյցը կամ երբոսից (homagium), տէրութենէ աւատ առած կալուածներուն նկատմամբ որովհետեւ եկեղեցին՝ եպիսկոպոսներէն աշխարհական իշխաններու ցուցուած աս տեսակ (ստրկական) մեծարանքն ալ նուաստութիւն կը սեպէր Եպիսկոպոսական աստիճանին, անոր համար դաշնադրութիւնը՝ աս կտորը մեղմով մը ուղեց անցնիլ, պարտք բառով միայն: Բայց Լոթար Բ. Կայսրը աւելի ևս բարեպաշտութիւն ցուցնելով, դաշնադրութեան այդ շնորհումէն ալ հրաժարեցաւ, այսինքն՝ չուղեց որ ընտրութիւնը Կայսեր Երեմիայ-Քեմպֆէն ըլլայ, իսկ ընտրուած Եպիսկոպոսը կամ Արքայն ալ, ըսաւ, միայն հաւատարմութեան երդում ընէ, ու ոչ է հպատակութեան, ան ալ ձեռնադրութենէն ետքը: (Ալցոկ, էջ 557-8):

(46) Կանոնները տե՛ս Մանսի Հատ. ԻԱ. էջ, 274 ևն. Հարգուին Հատ. Զ. մաս Բ. էջ, 1109 ևն:

Դաձեալ որոշուեցաւ որ, Հռովմայ եկեղեցւոյն ստացուածոցը վրայ յարձակողները բանադրանքի պատիժ ընդունին (47):

Ժ. ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

ԼԱՏԵՐԱՆՈՒ Բ.

Լատերանու երկրորդ ժողովը գումարուեցաւ 1139ին, Իննովկենտիոս Բ. Հռովմայ Քահանայապետին իշխանութեան ժամանակ, Կոնրատոս Գ. Կայսեր օրով, թէ՛ ժամանակին հերետիկոսութիւնը դատապարտելու համար, ինչպիսի էին մանաւանդ Բրուխսեան Պետրոսի ու Արնոլդոսի Բրեսկիայեոյ հնարած մնլրութիւնները (48), ու թէ՛ Պետրոսի Ղեւոնեան, սուտանուն Քահանայապետի հերձուածոյն հետեւողները ճնշելու, ու այն ժամանակի ապականեալ բարքը ուղղելու համար:

Ժողովոյն արձանագրութեանց բնագիրը չի գտնուիր:

Երկայ գտնուեցաւ Մայրագոյն Քահանայապետը իբրեւ դահերէց ժողովոյն, ու գրեթէ 1000 ալ Եպիսկոպոսունք կային, անոր համար Զեմիտաճէ ժողով կոչուեցաւ ասիկայ:

(47) Հենրիկոս Ե. դաշնադրութեան մէջ՝ եկեղեցիէն յափշտակածն ալ ետ դարձնելու խոստացած էր: Ուստի նոր յափշտակութեանց առջեւն առնելու համար՝ եկեղեցական ծանր պատիժ սահմանելը պատշաճ սեպեց ժողովը:

(48) Երկուքն ալ կարգազուրկ ուխտադրուժ կղերականք էին: Արնոլդոս՝ առաքելական ժամանակին եկեղեցին բարձրացնելով, ետքի ժամանակուանը իբրեւ ընչաւէտութեամբ զեղծած կը պարսաւէր, ինչպէս ամէն հերետիկոսներուն սովորութիւնն է, ուստի եկեղեցւոյ իշխանութեանը դէմ քարոզելով, յապտամբութիւն կը զրգուէր զժողովուրդը: Բրուխսեանը՝ եկեղեցւոյ խորհուրդները մերժելէն զատ, Սըրբոց պատկերներն ալ կ'այրէր. բայց ժողովուրդը կատղելով զինքը մեռցուց:

Ժողովին նիստերուն թիւը չի գիտցուիր : Մեծ պահոց մէջ գումարուեցաւ , ու 17 օրէն ալ աւելի չտեւեց : Քահանայապետը առանձինն պատուէր առանդեց ժողովոյն հարցը , յանձնելով Եպիսկոպոսաց համագումար բազմութեանը , որ Սրբոց հարց վճիռները ճշդիւ ու անջնջելի պահեն : Երեսուն ալ կանոն դրուեցաւ (49) , որոնց մէջ մէկը (կ. 23) բանադրանք կը սահմանէ ան հերետիկոսներուն դէմ , որոնք որ տղոց մկրտութիւնը , Ամենասուրբ հաղորդութիւնը , քահանայութեան կարգն ու պըսակը կամ ամուսնութիւնը կը մերժէին . ուրիշ կանոն մ'ալ (կ. 30) հերձուածողներէն ու հերետիկոսներէն եղած ձեռնադրութիւնները ամէն արտաքին զօրութենէն զուրկ կը հրատարակէ . իսկ մէկաւորները հրապարակական համեստութիւնը նորէն հաստատելու (հարձակալութիւնն ու սիմոնիականութիւնը մէկդի ընելով ու ջնջելով) , ամենուն բարքն ու վարքը շտկելու , ու եկեղեցական բարեկարգութիւնը պայծառացնելու համար էին : Մէկ խօսքով հասարակաց կեանքը լաւագոյն վիճակի մէջ խոթելու համար՝ աս կանոններէն աւելի յարմարագոյն հիմունք չէին կրնար դրուիլ :

ԺԱ . ՏԻԵՉԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

ԼԱՏԵՐԱՆՈՒ Գ .

Երրորդ Լատերանեան ժողովը գումարուեցաւ 1179 ին , Աղէքսանդր Գ . Հռովմայ Քահանայապետին օրով , ու Փրեդերիկոս Ա . Կայսեր իշխանութեան ատեն . թէ՛ ծայ-

(49) Ամբողջ կանոնները տես Մանսի , Հատ , ԻԱ . էջ , 523 ևն ; Հարդուին Հատ . Զ . Մաս . Բ . էջ , 1207 ևն ;

բազոյն Քահանայապետին ընտրութեանը նոր ու աւելի պատշաճագոյն , ու հերձուած ծագեցնելէ հետո կերպ մը սահմանելու , ու թէ՛ մարդիկներուն բարքը կամ վարքը աղէկցընելու համար , որն որ շատ աւրուած էր նորանոր ու երկարատեւ հերձուածներու , ու անդադար պատերազմներու պատճառաւ : Դարձեալ՝ նոյն ատենները սաստիկ ուժովցած ու հրապարակ ելած Կաթոլիկոսաց (50) հերետիկոսութիւնը դատապարտելու ու ջնջելու համար :

Ժողովին արձանագրութեան բնագիրը կորսուած է :

Ներկայ էր ինք Քահանայապետը իբրեւ զահերէց , ու 300 էն աւելի եպիսկոպոսունք կային :

Երեք միայն նիստ ունեցաւ ժողովը , որն որ մեծ պահոց մէջ սկսաւ , ու տեւեց 13 օր , այսինքն՝ Մարտի 5 էն մինչուկ 19 :

Ժողովին մէջ Քահանայապետը 27 գլուխ պարունակող սահմանադրութիւն մը հրատարակեց , ընդհանրապէս պահպանելու համար . որոնցմով Քահանայապետին ընտ-

(50) Աս խորհական անունը Կաթարոսք (καθαρσι) մաքուրք , հատարակ է շատ մը բնական կամ Գնոստիկեան—Մանիքեական ազանդներուն , որոնք երկուորականութեան (dualisme) կամ երկարժամեան ճշտութեան կը սորվեցնէին : Վաղդացիներն ու Աղբիղացիներն ալ ասոնց կը վերաբերէին : Ասոնց ամենուն հասարակաց ախտն էր—ինչպէս նոր աղանդաւորներուն ալ մինչուկ աս օրուան օրս այսպէս է—Նկեղեցւոյ դէմ մաքառիլ : Խստագոյն կամ իմաստնադոյնները կը սորվեցնէին թէ՛ ալքի րակ ինչոյ ամէն րեսանելի արարածները շինած է՛ չէ թէ լուսոյ Աստուածը , այլ խաւարինը , այսինքն՝ Սաբոնայ : Ասոր որդին Արուսեակը՝ երկինքն եղող հրեշտակաց մէկ մասը զինէ հանած , ու ետքը զանոնք մարմնոյ մէջ բանտարկած է : Ասոնք մարդկան մէջ ընտիր դաս մը կազմեցին , զորոնք փրկելու համար երկինքէն հրեշտակ մ'ըջաւ (որ է Քրիստոս) , բայց առանց ճշմարտապէս ճարդկային բնութիւն առնելու (կարժականութեան , Docétisme) : Աս շաղկապութեանը արդէն Քրիստոսնէութեան հիմնական վարդապետութիւնները օղը կը ցնդեցընէ , ու իրօք ալ եկեղեցւոյ ամէն խորհուրդ-

բութիւնը աւելի կատարելագոյն ձեւի մէջ խոթուեցաւ (51), հերձուածի ժամանակ եկեղեցւոյ մէջ սպրդած անկարգութիւնները վերցընելու, հերետիկոսութիւնները ճնշելու դարմաններ հոգացուեցան : Նոյնպէս կարգադրութիւններ սահմանուեցան եպիսկոպոսաց ընտրութեանը նկատմամբ, պաշտօնական իրաւունք (52) ըստած առանձնաշնորհութեան վրայ, հրապարակական ուսումները եկեղեցւոյ մայրական ինամբին տակ յառաջացընելու, մանաւանդ աղքատ տղաք ճրի կրթելու վրայ (53) ևն :

ները, մեռելոց յարութիւնը ևն, կ'ուրանային յիշեալ աղանդաւորները : Այսչափէն կը հասկցուի թէ՛ կաթարոսք ինչ այլանդակ հայհոյութիւններ կը տարածանէին Յկեղեցւոյ հաւատարիմ որդւոց մէջ. Աւցոկ էջ 579 :

(51) Սահմանուեցաւ որ՝ կարգինալներու երրորդ մասին երկուքէն ընտրուած Քահանայապետը միայն օրինաւոր սեպուի, իսկ ուրիշը մերժուի, ու հրամայածը չկատարուի :

(52) (jus patronatus) , որով իրաւունք կը դրուի եկեղեցի շինող բարերարաց, նոյն իսկ աշխարհականաց ալ, որ այն եկեղեցին կառավարելու պաշտօնեայ մը դրուելու ատեն, կամ անոր փոփոխութեանը առթին մէջ՝ Եպիսկոպոսը անոնց հետ խորհրդակցի, ու անոնց բանաւոր պատճառը մտիկ ընէ :

(53) Աս սքանչելի հրահանգին ամբողջը կրնայ տեսնուիլ Մանսիի (Հատ Իբ) ու Հարդուինի (Հատ . Զ . Մասն Բ .) քով :

ԺԲ. ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ,

ԼԱՏԵՐԱՆՈՒ Դ .

Լատերանու չորրորդ ժողովը գումարուեցաւ 1213 ին, Խննովկենտիոս Գ . Հռովմայ Քահանայապետին օրով, ընդհանուր եկեղեցին կարգաւորելու, ու Սուրբ երկիրը միւսանդամ ձեռք բերելու համար : «Որուն (ժողովին) մէջ, կ'ըսէ Խննովկենտիոս Գ . Քահանայապետին հրաւիրանաց թուղթը, մոլորութիւնները խլելու, ու առաքինութիւններ անկելու, օրինազանցութիւնները ուղղելու, բարքը կարգաւորելու, ու հերետիկոսութիւնները արմատէն խլելու, հաւատքը զօրացընելու, երկպառակութիւնները միաբանելու, խաղաղութիւնը հաստատելու, հարստահարութիւնները զսպելու ու ազատութիւնը պատասպարելու, Քրիստոնեայ իշխաններն ու ժողովուրդները Սուրբ երկրին օգնութեան ու օժանդակութեան հրաւիրելու համար թէ՛ եկեղեցականաց ու թէ՛ աշխարհականաց ձեռքով . . . որպէս զի աս ամէն բաներու վրայով իմաստուն կարգադրութիւններ շինուին պատրաստուին ու անջնջելի պահուին : Առաջնորդաց ու հպատակաց, կրօնաւոր ու աշխարհական կղերականաց նկատմամբ ժողովին հաւանութեամբ ինչ որ օգտակար երեւնալու ըլլայ, խօսուի ու գործուի, Աստուծոյ անուան դովեստին ու փառքին համար, մեր հոգւոյ շահուն ու փրկութեանը, ու Քրիստոնեայ ժողովրդեան յառաջադիմութեան ու օգտին համար » :

Ժողովին արձանադրութեանցը բնագիրը կորսուած է :

Ներկայ էին ծայրագոյն Քահանայապետը իբրեւ գահերէց, 71 Արքեպիսկոպոսունք (54), 412 Եպիսկոպոսունք,

(54) Հոս ժողովականաց համբանքին նկատմամբ մեր Լատին բնագրին համառօտութենէն քիչ մը շեղելով Աւցոկին (էջ, 551) կը հետեւինք :

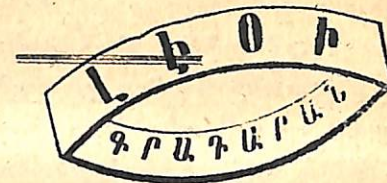
Աբբայք ու մեծաւորք 800 էն աւելի, Աղէքսանդրիայ ու Անտիոքայ Պատրիարքները փոխանորդներ խաւրած էին իսկ Կոստանդնուպոլսի ու Երուսաղեմի Պատրիարքները անձամբ ներկայ էին, դարձեալ պատգամաւորաց արտաքոյ կարգի բազմութիւն կար. որովհետեւ թէպէտ Եւրոպայի իշխաններէն շատերը եկած էին, բայց զալ չկրցողներուն կողմանէ ալ դեսպաններ եկած էին, վասն զի ժողովը չէ թէ մինակ Սուրբ տեղեաց պաշտպանութեան պէտք եղած միջոցներուն վրայ, հապա նա և կայսերութեան գործքերուն վըրայով որոշումներ պիտ'որ ընէր. ինչու որ ատ միջոցին Ոթոն Դ. ու Փրեդերիկոս Բ. երկու նախանձորդք՝ Հըռովմի նուիրական կայսերութեանը համար կը կուռէին (55):

Ժողովը երեք նիստ միայն ունեցաւ, ու քսան օր տեւեց, այսինքն՝ Սրբոյն Մարտինոսի տօնէն, որն որ Նոյեմբերի 11 ին կը պատահի, մինչուկ Ս. Անդրէաս Առաքելոյն տօնը, որն որ նոյն ամսոյն 30 ին կուգայ:

Եօթանասուն գլուխ բան որոշուեցաւ, որոնց առջինը կը պարունակէր ուղղափառ հաւատոյ համառօտ սահմանը, նոյն դարուն մտորութեանցը դէմ, իսկ մնացածները զհերետիկոսութիւնները կը դատապարտէին, Քրիստոնէից

(55) Հռովմէական կայսերութեան ըսելով հոս, Քահանայապետի ու կայսեր մէջ (քաղաքական) սորոակարգութեան (subordination) յարաբերութիւն մը պէտք չէ մտածել, այլ մանաւանդ մասնակցութեան (coordination) կամ հաւասարութիւն մը: Կայսեր՝ Քահանայապետին տուած մեծարանաց (հաւատարմութեան) երդումը, հպատակութեան կամ աւատականութեան երդում չէր, այլ անձնատիրութեան ու որդիական յարգանաց երդում: Նոյնպէս Քահանայապետն ալ կայսեր հպատակը չէր. վասնզի ութերորդ դարուն մէջ Քահանայապետին՝ Հռովմի ու եկեղեցւոյ կայրւածոց վրայ ստացած բացարձակ թագաւորական իշխանութիւնը, Մեծին Կարողոսի ու ուրիշներուն՝ Հռովմի կայսր պսակուելէն ետքն ալ միշտ ամբողջ ու անարատ մընացած է, մանաւանդ թէ՛ կայսր պսակելու իրաւունքը Քահանայապետին սեփականուած է: Հռովմի կայսերութիւնը ուրեմն Տիտղոս

վարքն ու բարքը կը կարգաւորէին՝ սքանչելի եկեղեցական օրէնսդրութեան սգուով (56): Սուրբ երկիրը կրկին դրաւելու համար արշաւանքի հրաման տրուեցաւ, Փրետերիկոսի Բ. ին Հռովմէական կայսերութեան ընտրութիւնն ալ հաստատուեցաւ, ևն:

մըն է մինակ: Բայց Քահանայապետի շնորհմամբ քանի մը քաղաքաւորէն յառաջամասնութիւններ կամ արտօնութիւններ ունէր: Հռովմայ կայսերութեան բուն իմաստն էր՝ զեկեղեցին ու զՔահանայապետութիւն պաշտպանել, ուղղափառութիւնը յառաջացնելու համար աշխարհական բազուկ մը ինչ կրնար ընել, նոյնը կատարել է պաշտօնէ: Վասն զի ատ իսկ էր բուն Հռովմէական կայսերութեան պարտքը, ինչպէս բուն առաջին Հռովմէական կայսրը Կարոլոս մեծը ինք ղինք կ'անուանէր՝ խնարհ պաշտպան ու պահպան Ս. Եկեղեցւոյ ու Հռովմէական առաքելական աթոռոյ (Ego Carolus gratia Dei ejusque misericordia donante Rex et rector regni Francorum; et devotus sanctae ecclesiae defensor humilisque adjutor. .). Ալցոկ. էջ, 596-97: Բայց աս նկատմամբ աւելի ընդարձակ ու յագեցուցիչ բան ուղղը կրնայ կարգաւ Ձեմէլեւ Գաբրիելեան, 1871 տետր (quaderno) 510. էջ, 656-60: Երկու (աշխարհական ու եկեղեցական) իշխանութեանց գըլըխներուն իրարու հետ ունեցած աս սերտ միաբանութենէն, ընդհանուր Քրիստոնէայ աշխարհի կրկին կառավարութիւնն ալ սքանչելի դաշնաւորութեամբ կը յառաջանար: Ափսո՛ս որ յիշեալ միաբանութիւնը միշտ չտեւեց, ու չէր կրնար տեւել, ինչու որ Կարոլոսի նըման հօգ որ սուրբ թագաւորներ քիչ կուգան, ու աշխարհի կառավարութեանց կրօնաւեր սկզբանցը, ինչպիսի են մանաւանդ աս մեր օրերունը, եկեղեցին ու եկեղեցւոյ գլուխը չեն կրնար աչք գոցել, ասկէ կը ծնանի անհաշտելի թշնամութիւն տէրութեան ու եկեղեցւոյ մէջ:

(56) Նոյն կարգադրութեանց մէջ մասնաւոր յիշուելու արժանի է՝ Յունական եկեղեցւոյ միաբանութեան համար ցուցրցած յօժարու-

ԺԳ. ՏԻՆՁԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ.

ԼՈՒԳՊՈՆԻ Ա.

Լիոնի առաջին ժողովը գումարուեցաւ 1243 ին, Լոն-
 նովիկենախոս Գ. Հռովմայ Քահանայապետին օրով. որն
 որ ժողովը ինչ բանի համար կանչած ըլլալը առ խօսքե-
 րով կը յայտնէ. « Սրաբերնիս հոգով լեցուն է, ու չենք
 հանդչիր, մինչև որ՝ զեկեղեցին տակն ու վրայ ընող, ու
 քրիստոնէական կրօնը հիմէն սարսող այն զարհուրելի մըր-
 րիկը մեր տեսչութեան խնամքով խաղաղացուի, որն որ կը
 յաջողի՝ երկինք մեր վրայ ի գութ շարժելով: Աս պատ-
 ճառաւ է՝ որ մենք, որպէս զի եկեղեցի՝ հաւատացելոց
 օգտաւէտ խորհրդովն ու ազգու օգնականութեամբ իր
 բարձր վիճակին վայլող պատիւը կարենայ պահել, ու Ս.
 Երկրին ողբալի թշուառութեանն ու Հռովմական կայսե-
 րութեան վիշտերուն պատրաստական դարման մը տարուի,
 ու Թաթարներու, ու հաւատքն արհամարհող ու քրի-
 ստոնէայ ժողովուրդը հալածող թշնամիներու դէմ զօրաւոր
 օգնութիւններ գտնուին, այլ և եկեղեցւոյ ու իշխանին
 (այսինքն՝ Փրեղերիկոս Բ. ին) մէջ ծագած խնդրոյն նը-
 կատմամբ խորհելու խօսելու համար՝ աշխարհաց թագաւոր-
 ները, եկեղեցւոյ առաջնորդները, ու ուրիշ երկրաւոր
 իշխանները ժողովի կանչելու պարտք սեպեցինք (Լոնով.
 Գ. Քահ. հրաւիրանաց թուղթը):

Թիւնը. այնպէս որ ժողովին ներկայ եղող Յունաց սա ձեւը առա-
 շարկուեցաւ. « Հայր ոչ յումեքէ, իսկ Որդին ի Հօրէ միայն, ու Հո-
 գին Սուրբ յերկոցունց միանդամայն, առանց սկզբան, միշտ ու ա-
 ռանց վախճանի », ու մեծարանօք ընդունուեցաւ:— Ս. Հաղոր-
 գութեան վրայով յառաջագոյն Բերենգարէ յարձակում կրած ուղղա-

Ժողովին դործքերուն համառօտ արձանագրութիւնը,
 ան ատենները սովորական եղած արարողութիւններով ու
 հրապարակական հանդիսութիւններովը մէկտեղ՝ գեւ-
 կը կենայ, սա վերնագրով. « Լուգրոնէան Ս. Ընդհանուր Ժո-
 լովն մէջ պարտնածներուն համառօտ պարտութիւնը »:

Ներկայ էին ծայրագոյն Քահանայապետը իբրև Պա-
 հերէց, երեք պատրիարքունք. Կոստանդնուպոլսի, Ան-
 տիոքայ ու Ագուլիէայի (57), ու 140 (250) Արքեպիս-
 կոպոսունք ու Եպիսկոպոսունք, ու շատ մ'ալ Աբբայք ու
 Կանոնիկոսական ժողովոց դործակալք. ասոնցմէ զատ՝ Բաղ-
 դուին Բ. Կոստանդնուպոլսի լատին կայսրը (58), ու ու-
 րիշ քանի մը աշխարհական իշխաններ, այլ և թագաւո-
 րաց դեսպաններ, ու Փրեղերիկոս Բ. ին փաստաբաննե-
 րը, որովհետև նոյն կայսեր դէմ ամբաստանութիւններ
 պիտ'որ մատուցուէին ժողովին, ու աթոռէն վար առնուի-
 լը պիտ'որ պահանջուէր, ուստի վախցուելով որ՝ յիշեալ

փառական վարդապետութիւնը կրկին հաստատուելով, սա մասնա-
 ւոր հոյացափոխութիւն (transsubstantiatio) բառով ալ ամրապէս կըն-
 քուեցաւ: — Եկեղեցւոյ խորհուրդները արհամարհող ազանդաւորաց
 դէմ ԻՍ երրորդ կանոնով սահմանուեցաւ որ, Ամէն հաւատացեալ,
 բանաւորութիւնը բացուելուն պէս, ընդ պատժով բանադրանաց պար-
 տական ըլլայ, դոնէ տարին մէկ անգամ, իր քահանային ամէն մեղ-
 քերը ծածուկ խոստովանելու, ու Չատիկի ատենները անհրաժեշտ
 Ս. Հաղորդութիւն ընդունելու: Այցոկ. էջ. 551. ծան: Տգէտ ու
 չար մարդիկ ասկէ առիթ առին պնդելու թէ՛ Խննովիկենախոս Գ. նախ
 հնարած ըլլայ ահանջէ վար կամ ծածուկ խոստովանանքը, ուր որ
 Տերտուղիանոս, Ս. Կիլիքիանոս, Որոզինէս, Ս. Գրիգոր Նիւսացի,
 Ս. Ամբրոսիոս, Ս. Գլենն Ա. Քահ. ու շատ ուրիշներ ալ արդէն
 Քրիստոնէութեան առջի դարերէն ի վեր նոյնը շատ տեղեր կը յիշեն:

(57) Ըստ Այցոկի. էջ. 556:

(58) Խաչակիրները երեքտասաներորդ դարուն սկիզբէն ի վեր
 ցամե 1262, Կոստանդնուպոլսի լատին կայսերութիւն մը հաստա-
 տած էին:

կայսեր կողմանէ բունական միջոցներ կարելի է դործածուին, Քահանայապետին ու բոլոր ժողովին ապահովութեանը համար զինեալ պահապաններ կանչելը հարկ սեպուեցաւ,

Երեք միայն նիստ ունեցաւ ժողովը, ու տեւեց Յունիսի 28 էն մինչուկ Յուլիսի 17 կամ 18, այսինքն 20 օր:

Ժողովի մէջ Փրեզերիկոս Բ. Հռովմի կայսերութենէն վար առնուեցաւ ու բանագրուեցաւ հանդիսական վճռով: Պարձեալ 17 գլուխ բան որոշուեցաւ, որոնց քանի մը հատը Ս. Երկրին, ու Կոստանդնուպոլսի լատին կայսերութեան օգնութեան հասնելու համար էին, նոյնպէս ալ Պողոնիայի, Ռուսաստանի (59) ու Հունգարիայի՝ Թաթարներու դէմ օգնութիւն ընելու համար: Իսկ մէկալ մնացած գլուխները զրեթէ ամէնն ալ եկեղեցւոյ ու եկեղեցականաց բարեկարգութեանը կը վերաբերի (60):

(59) Ինչպէս յունական եկեղեցին (Ալցոկ . էջ . 685) . այսպէս ալ Ռուսականը՝ Հռովմական եկեղեցւոյն շատ անգամ մօտեցած է, կա՛մ լատիններէն քաղաքական օգնութիւն մը յուսալով, ինչպէս Յոյները, և կա՛մ բուն ուղղափառութեան փափաքով ալ, ու աս՝ մինչուկ վեշտասաներորդ դար, Կղեմէս Է . ին ատեն, երբոր միաբանութիւն մը կ'ուզուէր փորձուիլ (1525) : Անկէ ետքն ալ, Գրիգոր ԺԳ . Քահանայապետին ատեն, հոչակաւոր Բոսսէվին Յիսուսեանը Ռուսաստան խաւրուեցաւ միաբանութեան համար : Կղեմէս Ը . որդին ալ քիչ չաշխատեցաւ ատ նպատակին : Բայց կատարինէ Բ . որդին օրէն ի վեր ա՛լ բոլորովին հակառակ ու թշնամական զիրք մ'առած է Ռուսական տէրութիւնը, իսկ 1859 էն ետքը՝ ուղղափառներուն մինչուկ աս օրս կրած հալածումը անպատմելի է :

(60) Աս ժողովիս մէջն ալ զարեւելեան կամ զՅունական եկեղեցին արեւմտեանին հետ միաբանելու մասնաւոր խօսքեր ու խորհուրդներ եղան : Ալցոկ , էջ , 556 :

Մէկ հատը գլխաւորաբար եկեղեցական ընչից մատակարարութեանը վրայ խիստ իմաստուն կարգադրութիւններ կը բովանդակէ (61) : Իննովկենտիոս Գ . արդէն առաջուց իրմէն տրուած ամէն եկեղեցական օրէնքներն ալ աս ժողովին մէջ հանդիսապէս հրատարակել տուաւ :

ՃԳ . ՏԻԵՋԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ .

ԼՈՒԳՊՈՆԻ Բ .

Լուգղոնի երկրորդ ժողովը գումարուեցաւ 1274 ին, Երանելի Գրիգոր Ժ . Հռովմայ Քահանայապետին օրով, Յունաց՝ Լատինաց հետ ուրիշ անգամներ ըրած եկեղեցական միութիւնը կատարելագործելու, կամ հանդիսացընելու համար, Ս . երկրին օգնութեան հասնելու, ու հասարակաց կեանքն ու վարքը բարեկարգելու համար, որպէս զի աս ժողովիս մէջ՝ թէ՛ յիշուածներու, ու թէ՛ հոգւոց փրկութեան վերաբերեալ ուրիշ բաներու վրայ . . . Աստուծոյ օգնականութեամբ միաբան խորհրդով դարման մը գտնուի, ու նոյն ժողովին հաւանութեամբ հաստատուն գործուի » (Գրիգ . Ժ . Քահանայապետին հրաւ. թուղթը .) :

Ժողովի գործքերուն համառօտ արձանագրութիւնը կեցած է սա վերնագրով . « Լուգղոնեան Բ . Ընդհ . Ժող . Գլ պարահաճներուն համառօտ պարտութեանը », նախընթաց ժողովին պէս :

Ներկայ էր ծայրագոյն Քահանայապետը իւրեւ դահերէց, Կոստանդնուպոլսի ու Անտիոքայ պատրիարքներն ալ հոն էին, 500 եպիսկոպոսներով, 60 կամ 70 Ար-

(61) Տես Մանսիի (Հատ . ԻԳ .) ու Հարգուիի (Հատ . Է .) քով:

բաներով, ու հազարի շափ ուրիշ փոքրագոյն Առաջնորդ-
ներով մէկտեղ (62) : Նոյնպէս Արագոնիայի Յակօբ Թա-
ղաւորը, Յունաց Միքայէլ Լ. Փալէօլոգ կայսեր ու Թա-
թարաց Թագաւորին (63) դեսպանները, ու ուրիշ շատ մը
իշխաններու պատգամաւորներ :

Վեց նիստ ունեցաւ ժողովը . Մայիսի 7 էն , մինչուկ
Յուլիս 17 . ու այսպէս տեւած կ'ըլլոյ 2 ամիս 10 օր ,
երրորդ նիստէն վերջը գրեթէ ամիսի մը չափ ալ սպասե-
լով, որ Յոյները դան :

Յունաց' Ղաաինաց հետ միաբանութիւնը , որն որ աս
ժողովիս մէջ կատարուեցաւ , Յունաց կայսեր լիազօր գոր-
ծակալը իր օգոստափառ տիրոջը անուամբ ժողովի մէջ
հանդիսապէս ու հրապարակաւ Հռովմայ եկեղեցւոյն վար-
դապետութիւնն ընդունելով ու դաւանելով, արտաքոյ
կարգի մեծ ուրախութիւն պատճառեց ամենուն (64) :
Դարձեալ՝ 31 սահմանադրութիւն ի լոյս ընծայուեցաւ ,

62 Ս . Թովմաս Ագուինացին ալ իբրև աստուածաբան հրաւի-
րեալ էր ժողովին , բայց ճամբան իր մօտալուտ վախճանն իմանալով,
առանձին տեղ մը քաշուեցաւ ու հոն մեռաւ : Իսկ Ս . Բոնափնդու-
րա ժողովի ասոն մեռաւ : — Երուսաղեմի հիւրընկալ Սպարտաց ու
Յովհաննէսեան կարգին կարգապետներն ալ հոն էին :

(63) Թաթար անունով՝ զանազան արեւելեան , զրացի ու քրիս-
տոնէութեան դարձած ազգեր իմացուելով , ասոնք՝ արեւմտեան
կայսերաց ու Թագաւորաց հետ ունեցած պէսպէս քաղաքական
յարաբերութիւնները , թիչ շատ եկեղեցական շահու մը պատրուակին
տակ՝ շտկելու մաքով , հասարակօրէն տիեղեբական ժողովներու առ-
թիւ երեւնալ ուղած են :

(64) Քահանայապետին պատարագին մէջ Հաւատամբ երգեցուելու
ատեն , Յոյնք երեք անգամ Եւ յորդոյ բառը մեծաւ ցնծայի ուրա-
խութեամբ կրկնեցին . իսկ միաբանութեան ձեւն աս էր . « Անննդ

որոնց մէկ հատը վարդապետական էր , ու Հոգւոյն Սըբ-
բոյ վրայ ճշմարիտ ուղղափառ վարդապետութիւն կ'ըն-
ծայեցընէր . իսկ մէկալնոնք եկեղեցական բարեկարգու-
թեան կը վերաբերէին , ու մանաւանդ Քահանայապետի
ու Եպիսկոպոսաց ընտրութեան ամենակարեւոր խնդրոյն
կատարելագոյն ու շահաւորագոյն կերպով, վայելչութիւն
ու հաստատութիւն կուտային (65) :

Առանձին նշանակելու արժանի է որ , աս ժողովիս
արձանագրութեանցը մէջ առջի անգամ առանձնական
Գոմարոմներու (congregatio) յայտնի նշաններ ու ստոյգ
ապացոյցներ կը տեսնուին , ուր ժողովոյն Հարքը հրապա-
րակական նիստերէն դուրս՝ դաս դաս կամ միաբանօրէն
կը ժողովուին , բաները զգուշաւոր քննութեամբ ճշգրտու-
ու յաջողութեամբ պատրաստելու կամ կարգի դնելու հա-
մար , ինչպէս հիմայ ընդհանուր ժողովներու հասարակ
սովորութիւնն է :

ԺԵ . ՏԻԵՋԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ .

ՎԵՆԵԱՅՈՒ

Քաղղիական Վեննայի ժողովը դումարուեցաւ 1311
— 12 ին , կըմէս Ե . Հռովմայ Քահանայապետին օրով,
երեք պատճառի համար . Տաճարականաց ասպետական
կարգին դատաստանին — Ս . Երկրին նոր արշաւանք մ'ալ
պատրաստելու , — ու Եկեղեցին բարեկարգելու համար :

մտքով ու բարեպաշտ սրտիւ կը խոստովանինք որ , Հոգին Սուրբ է
Հօրէ և յորդոյ մշտնջանապէս , ոչ իբրև յերկուց սկզբանց , այլ իբրև
ի միօլէ սկզբանէ , ոչ երկուք շնչմամբ , այլ միով շնչմամբ կը բղխի » :
Ալցոկ , էջ , 539 ու Ման :

(65) Ամէն մանր պարագաները գիտնալ ուզողը կրնայ տեսնել

Ժողովին արձանագրութեանց ընադիրը չի գտնուիր :
 Ներկայ էր Յայրագոյն Քահանայապետը իբրև Քահերէց , ու գրեթէ 300 ալ Եպիսկոպոսներ ու շատ մը ուրիշ Առաջնորդներ կային (66) : Երկրորդ նստին մէջ Փիլիպպոս Գեղեցիկ , Գաղղիայի թագաւորն ալ գտնուեցաւ իր եղբօրն ու որդւոցը հետ մէկտեղ :

Երեք միայն նիստ ունեցաւ ժողովը . առջինը՝ 1311 Նոյեմբերի 16 ին , իսկ երկրորդը՝ երկայն ատեն Քաղղիայի թագաւորին գալստեան սպասելէն ետեւ , վերջապէս 1312 Ապրիլ 3 ին , թագաւորին ներկայութեամբ , ու երրորդն ալ Մայիս 6 ին . այսպէս աւասիկ գրեթէ եօթն ամիսի չափ երկարեցաւ ժողովը :

Ժողովի մէջ Տաճարականաց կարգին ջնջումը հանդիսապէս հրատարակուեցաւ (67) , Արեւելից ու ան կողման առաքելութեան՝ օգնութեան հասնելու խոստումներ եղան , ու շատ մ'ալ Սահմանագրութիւններ շինուեցան , որոնց քանի մը հատը ժամանակին հերետիկոսաց (Բեգարդեանց , Բեգինեանց ևն) մուրրութիւնները կը դատապարտեն , ու շատերն ալ զեկեղեցին բարեկարգելու համար կանոնագրութիւններ են , որոնց մէկը Վիլի վրայ խօսելով , հաւատոյ վրայ ալ կը ճառէ : Աս սահմանա-

Մանսի (Հատ . ԻԳ.) ու Հարգուինի (Հատ . Է .) քով . ու Վրիգոր Ժ . Քահանայ . նամակներուն մէջ :

(66) Ալցոկ , 114 Արքեպիսկոպոսունք ու Եպիսկոպոսունք միայն կը դնէ , Աղեքսանդրիայ ու Անտիոքայ Պատրիարքներով ու ուրիշ արեւելեան Եպիսկոպոսներով մէկտեղ . էջ . 643 :

(67) Փիլիպպոսի արձատեսեր ու անագորոյն բարբը , անկողմնակալ պատմիչներէն յայտնի է : Ասոր զրգուելովն ու տիրապետական հնարքներով երկու երեւելի խնդիր դրուեցաւ ժողովի առջին : Բռնիփակիտս Բ . Քահանայապետին ու Տաճարականաց դատը : Բռնի-

գրութիւնները՝ կոչուած Վիլի կը կոչուէին , ու Ետքէն կանոնական իրաւանց մարմնին մէջ առնուեցան (68) :

ԿՈՍՏԱՆՊՈՒՍՅ ԺՈՂՈՎԸ

Աս հռչակաւոր ժողովն զուամբուեցաւ 1414 ին , որ ատենը երեք տարակուսական կամ հակառակաթառ Քահարէի վրայ շարադրութեամբ հերետիկոսի ազատ չիլ տուած էր Փիլիպպոս , որպէս թէ Հոգւոյ անմահութիւնը , ու Քրիստոսի իրական ներկայութիւնը Ս . Հաղորդութեան մէջ ևն , ուրացած ըլլայ . Ալցոկ , էջ , 562-67 :

Չանմեղ Քահանայապետը ամէն արատէ սուրբ հրատարակեց ժողովը : Բայց Տաճարականք զօհ եղան թագաւորին պահանջմանցը : Հարք ժողովոյն , մանաւանդ զահեղեցը՝ կղեմէս Ե . Քահ . կրնան արգարանալ , ջնջման կողակին (Մանսի , Հատ . ԻԵ .) սա մեղմ խօսքերովը . « Սոյն կարգին կացութիւնը , զգեստն ու անունը՝ ոչ առանց սրտի դառնութեան եւ ցաւոյ , միանգամայն որք ժողովոյ հասնութեամբ , ոչ թէ որոշ վճուոյ կերպով , որովհետեւ ցարդ եղած քննութիւններուն ու դատաստաններուն զօրութեամբ չէին կրնար յերասանց վէր որաւ իշխանի վրայ , այլ պարզապէս հոգաբարոյնեան կամ առաքելական անդառնալի տնօրէնութեան ճամբով , ու մշտադոր որոշողութեամբ ջնջեցինք , զանկիպ մշտնջենաւոր արգելքի տակ ձգելով » : Ordinis statum, habitum atque nomen, non sine cordis amaritudine ed dolore, et sacro approbante concilio, non per modum definitae sententiae, cum eam super hoc, secundum inquisitiones et processus super his habitos, non possemus ferre de jure, sed per viam provisionis seu ordinationis Apostolicae irrefragabili ac perpetuo valitura sustulimus sanctione, ipsum prohibitioni perpetuae supponentes. կղեմէս Ե . Արեւիտի ազաջին Քահանայապետներէն է : Երկրիս վրայ Քրիստոսի փոխանորդին՝ ընդհանուր եկեղեցւոյ վրայ բանեցընելու կառավարութեանը մէջ ամէն օտար իշխանութենէ անկախ , ու բացարձակապէս ազատ ըլլալու հարկաւորութեանը , աւասիկ միջին դարէն ալ անժխտելի ապացոյց մը : — Տաճարականաց դատին նկատմամբ , Մատենագրաց զանազան կարծիքները կրնան տեսնուիլ Ալցոկի (էջ , 643 , ու ծան .) ու անկէ կոչուած պատմիչներու քով :

(68) Վիեննայի ու Կոստանդիայ ժողովոյն մէջ կը մտնէ Պիսայ

հանայապետք, Յովհաննէս ԻՊ. Գրիգոր ԺԲ. ու Բենեդիկտոս ԺԳ. Մայրադոյն Քահանայապետութեան համար կը վիճէին. ու ընցաւ 1418 ին, Կի օրինաւոր՝ Մարտինոս Ե. Քահանայապետին Երով: Ժողովին բուն նպատակն էր՝ հերձուածը մէջ տեղէն վերցնել, Եկեղեցւոյ միութիւն ու խաղաղութիւն շնորհել հերետիկոսութիւնները ջնջել ու վարքն ու բարքը շտկել, այսինքն՝ ընդհանուր եկեղեցական նորոգութիւն մը կատարել:

Ժողովը, զորն որ իմ լատին բնագիրս ամենեւին չի յիշեր, թէպէտեւ Կոստանդիսյինը, աւելի նշանաւորութեանը համար՝ նոյն իսկ ժողովոց կարգին մէջ դրած է, որն որ ալ՝ Պիսայիսին պէս՝ արեւելեական չէ: Բայց պատմութեան ամբողջութիւնն ու կապակցութիւնը կը պահանջեն որ, նոյնը հոս տեղ աւելցուի, ուստի Ալցոկէն (էջ, 636) քաղելով կը գնեմ:

Թէպէտեւ Գրիգորի ԺԱ. ի մահուանէն ետքը Աւինիոն թող արուելով, Ուրբանոս Զ. Հռոմ Քահանայապետ ընտրուեցաւ, ու ընդհանրապէս ճանչցուեցաւ, սակայն շատ շտեւեց եկեղեցւոյ միութարութիւնը: Նոր հերձուած, ու նորէն հակառակաթու Քահանայապետաց գայթակցութիւնը յերեւան ելաւ: Թաղաւորներ, համալսարաններ, գլխաւորաբար Փարիզինը, ու շատ երեւելի մարդիկ ամէն ձեռքէ եկածն ըրին, ճար չեղաւ: Վերջապէս երկու հակառակաթու Քահանայապետաց կողմնակիցներէն շատերը ձանձրանալով մէկ տեղ եկան միացան, ու Պիսա ընդհանուր ժողով մը կազմելու որոշում ըրին: — Ուստի Պիսայ ժողովը գումարուեցաւ 1409 ին: Երկու հակառակաթու Քահանայապետաց (Գրիգոր ԺԲ. ի, ու Բենեդիկտոս ԺԳ. ի) կողմնակիցներէն 22 կարգիւնալ, 4 Պատրիարքունք, 10 Արքեպիսկոպոսունք, ու 69 Եպիսկոպոսունք անձամբ ներկայ էին. իսկ 15 Արքեպիսկոպոսունք ու 82 Եպիսկոպոսունք ալ իրենց փոխանորդները խաւրեր էին. դարձեալ՝ 71 Աբբայք անձամբ, ու 118 Աբբայք ալ իրենց գործակալներովը ներկայ էին, 60 վանահարք, չորս մուրացիկ կարգաց ընդհանուր մեծաւորները, Յովհաննէսեան Ապետաց կարգին կարգապետը, 109 մայր ու կանոնիկոսական եկեղեցաց պատգամաւորներ, իշխաններու ու համալսարաններու պատգամաւորներ: 123 աստուածաբանութեան

Ժողովին արձանագրութեանց բնագիրը դեռ կեցած է. Ներկայ էին Յովհաննէս ԻՊ., որն որ առաջին ու երկրորդ նիստին մէջ գահերէց էր, ու Մարտինոս Ե., որն որ վերջին չորս նիստերուն մէջ նմանապէս գահերէց նստեցաւ, ու 200 ի չափ Եպիսկոպոսունք, ու շատ մը

ուսուցիչներ, ու 200 ի չափ կանոնական ու Հռովմէական իրաւանց երկրորդ աստիճանի ուսուցիչներ, ըսել է թէ՛ Քահանայութեան, Գիտութեան, ու Քաղաքականութեան ծաղիկն հոն էր: Ժողովը բացուեցաւ Մարտի 23 ին, Ամենատուրը Կուսին Աւետման օրը: Գահերէց նստած էր ծերագոյն Կարգինալը Գուրգոն Մալեսեկ, առջի չորս նիստերուն մէջ: Մէկալ նիստերուն գահերէցն էր Պետրոս Փիլարէտ, Մեղիլուանու Արքեպիսկոպոսը:

Ժողովոյն գլխաւոր գիտնականները երկայն վեճերէն ետքը վերջապէս ութերորդ ու իններորդ նիստերու մէջ կրցան ըստ բաւականի զժողովականները համոզենելով հրատարակել թէ, ժողովը կանոնաւոր ճամբով գործարարած, որեւէրական, ու բոլոր եկեղեցին ներկայացնող է: Աս հիման վրայ հաստատուած, երկոտասաներորդ նիստին մէջ վճիռ հրատարակեցին թէ, ա՛լ ոչ ոք ինչ պարտաւորի հնազանդութիւն ճարտարանէլու Պրիշորի ու Բենեդիկտոսի հակառակաթու Քահանայապետաց, որոնք արդէն Պիսայ ժողովոյն դէմ բողոքած էին, անոնց հետ մէկտեղ Գերմանացի թագաւորը Ռուպերդոս, ու Նէպոլիտի Լատիալաւ թագաւորն ալ բողոքեր էին իբրեւ Գրիգորի կողմնակիցք: Աս ամէն բողոքներուն պատասխան սեպուեցաւ երկոտասաներորդ նիստին վճիռը, զորն որ հիմայ յիշեցինք: Հնդեասասաներորդ նիստին մէջ վերջնական որոշիչ վճուով երկու Քահանայապետներն ալ անհնազանդ ու դրժող (վասն զի հրաժարելու խոստումներ տուած էին, ու չըսնեցին) հրատարակուեցան, ու իբրեւ անուղղայ հերետիկոս ու հերձուածող երեւց աստիճանէն վար առնուեցան, ու եկեղեցական հաղորդակցութենէ կտրուեցան: Գաղղիայի Աստուածաբանները ժողովին մէջ խօսքով, ու Գերսոն առանձինն գրութեամբ՝ շատ աշխատեցան աս վճիռներուն վաւերականութիւնն ու օրինաւորութիւնը ցուցնելու, բայց անօգուտ: Վեշտասաներորդ նիստին մէջ կարգիւնալները հանդիսական խոստում մը կարգացին թէ, Նոր բարբառել

Առաջնորդք (69), Աեգիսմունդոս կայսր, ուրիշ իշխաններն ու շատ մը պապգամաւորներ :

Քահանայապետը զօրընդ պետ'որ արձակէ, մինչև որ զկեղեցին ի գլխին եւ յանդամն ծայրէ ծայր զհարեկարէք. վերջապէս մէջերնին որոշեցին ետքը թէ, կարգինալէրը ա'կընան իրաւամբ : Քահանայապետ մը ընդրել, Յունիս 26 ին զկանդակայի Պետրոս Փիլարդի Քահանայապետ նստեցուցին, Աղեքսանդր Ե. անուամբ (1409-10) ; որն որ ջանի մը նիստերու մէջ Սպիսկոպոսներու ու կրօնաւորներու համար թեմական ու վանական ժողովներու կարգադրութիւններ ընելէն, ու երեք տարի վերջը՝ ընդհանուր եկեղեցական բարեկարգութեանց համար նոր տիեզերական ժողով մը գումարելու խօսք տալէն ետեւ՝ զժողովը արձակեց : Հերձուածը չվերցուելէն զսա, որուն համար Պիսայ ժողովը գումարուած էր, բոլոր քրիստոնէութիւնը արեւելացաւ մնաց երեք Քահանայապետ միտրի տեսնելով : Բենեդիկտոս ԺԳ. Սպանիա. Գրիգոր ԺԲ. Իտալիա (Կայէրա), ու Աղեքսանդր Ե. Հռոմ կը բնակէր, երեքն ալ աշխարհքիս մէջ մէկ մասը իրեն կողմնակից ունէր : Աղեքսանդր Ե. շատ չանցաւ մեռաւ, տեղն անցաւ Կարգինալ Կոստա, բոլոր խաղը դարձրնողը, Յովհաննէս ԻԳ. անուամբ (1410-13), որն որ ցոյցի համար Հռոմի ժողովը գումարեց 1412 ին, Ապրիլ ամսուան մէջ, ինչպէս որ Պիսայ ժողովոյն մէջ խոստացած էր Աղեքսանդր Ե. երեք տարի վերջը գումարելու : Առանց բան մը յաջողցնելու՝ քիչ ատենէն, օգոստոս 7ին զոյուեցաւ ժողովը, որուն սակաւաւոր Եսպիսկոպոսներ միայն ներկայ էին : Ասոր տեղ խոստացաւ Յովհաննէս ԻԳ. ուրիշ ժողով մը գումարելու, որն որ է՝ Կոստանդիայինը : — Պիսայ ժողովը, Սրբոյն Անտոնի (Փլորենտ. Սրբեպիսկոպոս) պատմական բովանդակութեանը մէջ կ'անուանուի Չարաժողով, վասն զի Քահանայապետի իշխանութեան բանեցնող մէկն մը հրամանաւ հրաժարեցաւ չէ, ու ոչ ալ անով հերձուածը վերցուած է, այլ մանաւանդ սաստիցած է : Բեղլարմինոս (վասն ժողովոյն եւ եկեղեցւոյ, զիրք Ա. Գլ. 8.) սա ժողովին համար՝ ո'չ ընկալեալ եւ ոչ մերժեալ (nec approbatum nec reprobatum) է, կ'ըսէ : Բալլերինոս ալ (յաղ. եկեղ. իշխ. Քահանայապետ եւ ընդհ. ժող. Գլ. 6.) չ'ընդունիր իրբեւ տիեզերական : Միայն Գաղղիականները (gallican) նոյնը իրբեւ օրէնդրեալն, ու Կոստանդիայինը՝ իրբեւ Պիսայ ժողովոյն շարունակութեան կը ճանչնան :

(69) Արտնց ամենուն, այսինքն՝ Եկեղեցականաց միայն թիւը՝ 1800 ի կը հասցընէ Ալցոկ, էլ, 658 :

Ժողովը 45 նիստ ունեցաւ, ու տեւեց 1414 Նոյեմբեր 5 էն, մինչուկ 1418 Ապրիլ 22, այսինքն՝ երեք տարի ու զրեթէ վեց ամիս, որովհետեւ խիսա գժուարին եղաւ հինցած հերձուածը արմատէն խլել :

Արեւմտեան (մանաւանդ թէ ընդհանուր) եկեղեցւոյ մարմնոյն մէջ երկայն ժամանակէ ի վեր բունած սա ծանր վէրքը սա հեղու յաջողութեամբ բժշկուեցաւ : Ժողովը ամբողջ երեք տարի շարունակ աշխատելէն ետքը (70), երեքին տեղ Մարտինոս Ե. որդը մի օրինաւոր Քահանայապետ ճանչցաւ 1417 Նոյեմբեր 11 ին, որն որ ամենէն ալ նոյնպէս ճանչուեցաւ : Մնկէ ետեւ դու մարտած չորս նիստերուն մէջ, 1417 Ռեկտեմբեր 28 էն, մինչուկ 1418 Ապրիլ 22, արգէն առջի նիստերուն մէջ դատապարտուած Յովհաննու Վիկղեփ ու Յովհաննու Հուս հերետիկոսական մոլորութիւնները երկու կոնդակներովը կրկին դատապարտեց, ու եկեղեցին բարեկարգելու հա-

(70) Ժողովը՝ ընդ սկսելը պահանջեց որ, երեք Քահանայապետներն ալ իրենց յօժար կամօքը հրաժարին, ու առջեւի մեծ գործքը համարձակ զլուխ հանելու համար՝ բացարձակ իշխանութիւն մը ձեւացընելու մտքով, երրորդ ու չորրորդ նիստերուն մէջ սա հոշակաւոր նախադատութիւնները առաջարկեց ժողովականաց. — « Ընդհանուր ժողով մը շինելու համար Քահանայապետին հրամանաւ որքիշ օրէն փոխադրուել կամ լրաժողով, արտնց նոյն իսկ ժողովոյն հասանութեանը — : Առտոյն սա հիմակոսան ժողով՝ Քահանայապետին (Յովհ. ԻԳ. Ի.) փախելէն վերջէ՛ ալ իր լեռնապար իշխանութեանը մէջ կը յարտօտէ — : Ամեն մարդ, ապա Քահանայապետն ալ, պետք է որ ընդհանուր ժողովին հնադարի, հասարակ ու հերձուած իւրեւ վերաբերածներու մէջ — : Ու ընդհանուր

մար վճիռներ կամ սահմանադրութիւններ հրատարակեց (71) : Իսկ վերջի նիստին մէջ հաստատեց ու օրինաւոր հրատարակեց առ ամէն բան , որն որ ժողովիս մէջ հաւատոյ նիւթերու վրայով , ու ժողովին միաբան հաւանութեամբը , կամ օրինաւոր կերպով (conciliariter) յառաջագոյն գլուխ տարուած ու սահմանուած է : Իսկ ինչ որ խռովայոյզ ու աղմկալից գժտութիւններով , որ է ըսել՝

ժողով մը ինչպէս ամէն մէկ քրիստոնէի վրայ , այսպէս ու Քահանայապետին վրայ՝ կրնայ իշխանութեան բռնեցընել : — Այսպիսի սկզբունք ըստ ինքեան անվաւեր ու խոտելի էին ու են . վասն զի չեն կրնար յարմարիլ առ ողջ մարմնոյ մը , որուն ամէն անդամները մէկ տեղ գալով , միացեալ դորութեամբ գործելու ու միաբանօրէն դէպի հասարակաց վախճանը ղիմելու են : Եկեղեցւոյ նկատմամբ ալ այսպէս է . որն որ խորհրդաւոր մարմին մըն է , որուն աներեւոյթ գլուխն է Քրիստոս , իսկ երեւելին՝ Քահանայապետը : Ուստի Կոստանդիայ ժողովոյն ստանալապատեթիւնները կամ պահանջողութիւնները չեն կրնար յարմարիլ եկեղեցւոյ կանոնաւոր (առողջ) վիճակին , բայց միայն հարկաւոր սեպուեցաւ եկեղեցւոյ այն ժամանակուան անկանոն , վատառողջ , մանաւանդ թէ չարաչար տանջեալ զրիցը մէջ : Ուրեմն միայն առժամանակեայ հարկաւորութենէ մը ստիպեալ կրցաւ զՅովհաննէս Քահանայապետութենէ վար առնուլ ժողովը երկոտասաներորդ նիստին մէջ : Գրիգորն ալ հրաժարեցաւ պայմանով որ հոգացուի (1415 Յուլ. 4) . Բենեդիկտոս ընդդիմանալով վերջապէս ան ալ վար առնուեցաւ 57 երրորդ նիստին մէջ (26 Յուլ. 1417) , ու հերձուածը վերջացաւ բոլորովին : — Աս ժողովի զիւտերէն մէկն է դարձեալ ան որոշումն ալ թէ , Կոստանդիայի անջանց ինքեան շաքիտի , այլ ժողովին մէջ ներկայ գործող զանազան ազգաց ինքեան , որոնք հինգ էին , Գերմանացիք , Քաղղիացիք , Իտալացիք , Անգղիացիք ու Սլաւոնիացիք : Վերջին անգամ Վատիկանու ժողովին մէջն ալ սակաւաւորք ոմանք ուղեցին որ այսպէս ըլլայ , բայց շատուր կողմը օրինաւոր չսեպեց :

(71) Այն սկիզբներուն դէմ , զորոնք ցճանճրոյթ կը կրկնէին թէ՛

ապօրինաւոր կերպով (tumultualiter) առանձնական դամարումներու մէջ , կամ եկեղեցական բարեկարգութեան նկատմամբ որոշուած է , չուղեց ճանչնալ ու հաստատել : Անոր համար Կոստանդիական ժողովը միայն Մարտինոս Ե. էն հրատարակուած Սահմանադրութիւններու , կամ անկէ հաստատուած մասնական որոշումներու մէջ տիեզերական կը ճանչցուի , իսկ ընդհանրապէս առեալ տիեզերական չէ՛ , ու չի կրնար մէկալ րիեղբայրանութեան հաւասար շունուիլ (72) :

Քահանայապետը ընդհանուր ժողովի իշխանութեան վրայ , ու թէ՛ Քահանայապետէն առ ընդհանուր ժողով կրնայ բողոքուիլ , — սապէս հանդիսական որոշում ըրաւ ու վճեց . » Դիւս մը երբեք իշխանութեան չի կրնար օրրոնել , որ Սառաւելիան Աթոռէն կայեանայ սարիչ օրեղ մը Բողոքել , կամ նոյն աթոռին է հասարայս ըրած որոշումները թրծելու : Այցոյ , էջ , 661 ու ծան :

(72) Իարձեալ հոս ալ Կոստանդիայ ժողովոյն ու վերոտասաներորդ կամ Փլորենտեան Սիւնհոգոսին մէջ կը մտնեն Սիւնայ ու Բասիլիայ ժողովները , զորոնք կ'ուղեմ հոս յիշել , հետեւեալ տիեզերականին հետ կապելու համար :

Եւզինէոս Դ. ընդ Քահանայապետական արժու ելլելը (1451-47) արդէն Մարտինոս Ե. իր նախորդին արամադրութեանը համեմատ , Բասիլիայ մէջ ընդհանուր ժողովը բանալ տուաւ , նոյն տարւոյն Յուլիս 25 ին : Յուլիանոս Կեսարիինի կարգինալ՝ զահերեց որոշուած էր : Քահանայապետը իմանալով որ , ժողովին քիչ եկողներ կան , ու շուտեանց դարանախալութենէն վախ կայ , ու թէ միանգամայն ժողովի հրաւիրեալ Յոյները Իտալական քաղաքի մը մէջ կ'ուղեն բանակցութիւն ընել , Բասիլիայ ժողովը դոցելու միաքը յայտնի ծանոց , ուրիշ մը բանալու խօսք տալով : Բայց Բասիլիայ ժողովականք զէմ դըրին , ըսելով որ՝ կանոնական հրաւիրմամբ կոչուած , ուստի օրինաւոր է ժողովս , ու նպատակինս ալ աս է՝ « Հերթիկոստանեան ու յոանական հերձուածոց Բարձրոմը , հասարայս պայծարացոցոմը , քրիստոնէայ իշխանայ մէջ խաղաղութեան հասարայել , զեկեղեցին Բարեկարգել է գլուխն և յանդամս , վերջապէս՝ հին կարեացորութեանց նարթոմըն : Քահանայապետին՝ զժողովը

ԺԶ. ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

ՓԼՈՐԵՆՏԻԱՅ

Փլորենտիայ ժողովը գումարուեցաւ Եւզինէոս Դ .

դոցելուն կոնդակը հասնելն ետքն ալ (Յունուար 1452) դեռ չչար-
 ժեցան, այլ մանաւանդ իրենց յամառութեանը մէջ հաստատուելով
 Երջարերական մ'ալ հանեցին նոյն դեռամամբ : Երկրորդ նիստին մէջ
 (15 Փետր. 1452) թէպէտեւ 14 եպիսկոպոսունք միայն ժողուած էին,
 կոստանդիայ ժողովոյն վճիռը մէջ բերելով կրկնեցին թէ՛ Ընդհանուր
 ժողովը Քահանայապետին վերաբոյն է : Ու երրորդ նիստին մէջ (29 Ապ-
 րիլ) պահանջեցին Քահանայապետէն որ՝ ժողովը գոցելուն կոն-
 դակը ետ առնու, ու կամ անձամբ և կամ փոխանորդներովը Բասի-
 լիայ ժողովոյն մասնակից ըլլայ : Չորրորդ նիստին մէջ (20 Յունիս)
 սկսան Քահանայապետին վրայ օրէնքներ դնել, վեցերորդ նիստին մէջ
 (6 Սեպտ.) համարձակեցան (դեռ 52 եպիսկոպոսունք միայն) զԵւզինէոս
 թշնամանել, զինքը յամառ խորապարանոց (contumax) կանչելով, ու
 վրան՝ բարի վարուց դէմ զրպարտութիւններ հրատարակելով : Քանի
 կ'երթար կը մոլէր ժողովը, մինչուկ ընկեցման սպառնալիքներ ալ դուրս
 տուաւ տասներորդ նիստին մէջ (19 Փետր. 1455) : Եւզինէոս խոհե-
 մութիւն բանեցընելով ժողովը գոցելուն կոնդակը ետ առաւ զատ կոն-
 դակով մը (1 Օգոստ.), ու պատգամաւոր ալ խաւրեց ժողովոյն : Օգուտ
 մը չեղաւ : Ընդհանուր եկեղեցւոյ երեւեցուցիչ իրենք զիրենք սեպե-
 լով Քահանայապետական կոնդակին բառերն անգամ խծրծելու ելան,
 ու մետասաներորդ նիստէն մինչուկ հնդետասաներորդ նիստ շարունակ
 Քահանայապետական բարձր աստիճանը ոտնակոխ ընելու վճիռներ
 դուրս տուին : Վեշտասաներորդ նիստին մէջ (5 Փետր. 1454) հազիւ
 հաշտութեան թեթեւ նշաններ երեւնալու սկսեր էին, եթնեւտասներոր-
 զին մէջ (28 փետր.) Քահանայապետական հրեշտակներուն ալ վեր-
 ջապէս թոյլ տրուեցաւ Քահարէց նստելու, ու խոստմունքներ եղան որ՝
 Քահանայապետի անձին ու աստիճանին դէմ եղած թշնամական որո-
 շումներն արձանագրութեանց մէջէն ջնջուին ու ոչնչացուին : Իննեւ-
 տասներորդ նիստէն մինչուկ քսանուերկուերորդ նիստը այսպէս խելօք

Հումայ Քահանայապետին օրով, ու գումարումը նախ Փեր-

վարուելով, ու զանազան գեղեցիկ եկեղեցական կարգադրութիւններ
 վճուելով՝ ալ սկսեր էր ժողովը աշխարհի առջեւ յարգ ստանալ, մէյ
 մ'ալ քսանուերեքերորդ նիստին մէջ (25 Մարտ 1456) յանկարծ բանը
 փոխուեցաւ, աղմկալից աղաղակներով այնպիսի բաներ կը պահանջէին,
 որոնք զՔահանայապետական իշխանութիւնն ու իրաւունքները կ'եղ-
 ծանէին : Քահանայապետի ընտրութեան վրայ խօսելով կը պնդէին
 թէ, նորընտիր Քահանայապետին տալու հաւատոյ դաւանութեանը
 մէջ՝ կոստանդիայ ու Բասիլիայ ժողովներուն ան վճիռներն ալ զրտ-
 նուին, որոնցմով որ ընդհանուր ժողովներուն Քահանայապետէն վեր
 ըլլալը կ'ուզուէր հաստատուիլ : Աղէկ հասկըցուեցաւ հիմայ թէ ժո-
 ղովականք խոտորնակ ընթացքին փոխելու միտք չունին : Աւ չիւր-
 ցաւ Եւզինէոս համբերել : Եւրոպայի բոլոր իշխաններուն զանգատ
 ըրաւ Բասիլիայ Հարցն անկարգ ընթացքին դէմ, ու կը մտածէր
 ժողովը կախելու ու ուրիշ տեղ փոխադրելու : Մտածածը չուտ մը
 գործադրելու ստիպեցին՝ ժողովոյն հետեւեալ նիստերուն, մանաւանդ
 քսանուեկերորդ նստին մէջ (51 Յուլ. 1457) պատահած չիտթու-
 թիւնները, զարձեալ ոմանց ցոյց տուած յանդուզն ապերասանու-
 թիւնները, զՔահանայապետը դատարանի կանչելու օրէնքով : Եւզինէ-
 ոս անմիջապէս Փերրարա փոխադրեց զժողովը (Սեպ. 11 ին կոնդա-
 կովը) : Մէկաւնոնք անդիէն քսանուերեքերորդ նստին (1 Հոկտ.) ու
 հետեւեալ նիստերուն մէջ աւելի ևս կը մոլէին իրենց քիչուորութիւ-
 նը տեսնելով ու լսելով որ՝ Փերրարայինը օր օրուան վրայ կ'աւելնայ
 ու յարգ կը ստանայ : Բայց զգաստանալու տեղ՝ օրինաւոր ժողովոյն
 դէմ նոր նոր որոշումներ կ'ընէին. մինչուկ 29 երրորդ նստին մէջ Եւ-
 զինէոսին սպառնացան որ, եթէ իր վերջին կոնդակը քիչ օրէն ետ չիկո-
 չեր, զինքը վար կ'առնուն : Ոտք ոտք յառաջ երթալով, զԵւզինէոս նախ
 չախեալ, ետքը Երեթիկոս, ու վերջապէս Քահանայապետութենէ Ի-
 կաձ հրատարակեցին, 55 երրորդ նիստին մէջ (8 Յուլիս 1459), ու
 Սաւոյայի երբեմն Ամադէոս դուքսը Քահանայապետ ընտրեցին, Փե-
 դիքս Ե. անունով : Աս ընողները 25 եպիսկոպոսունք, ու 17 Աբբայք
 էին : Եւրոպայի շատ մը կողմերէն սպառնալիքներ եղան իրենց դէմ.
 Պաւիէրայ դուքսը, Անդղիայ թագաւորը, Գերմանիա ևն, սաս-
 տիկ յանդիմանութիւններ խաւրեցին :

Ամէն երեւելի զուլմները թողին լքին զժողովը : Փեդիքս Ե. երրոր-
 դըն ալ՝ առողջութեանը խնամ տանելու պատրուակաւ Բասիլիայէն
 լաւասանիա քաղուեցաւ, վերջապէս 45 երրորդ նիստին մէջ (16 Մա-

բարա (73) քաղաքը սկսած էր 1438 ին, շարունակուեցաւ Փլորենտիայի մէջ 1439 ին, ետքէն Հռոմ գոցուեցաւ: Ժողովինն պատակներէն մէկն ալ էր՝ Յունական եկեղեցին ու ուրիշ Արեւելեան եկեղեցիները միացնել Հռոմայ եկեղեցւոյն հետ, որն որ ամէն եկեղեցիներուն մայրն ու վարդապետն է: Եւս 1445) իր ընթացքը կախեալ հրատարակեց ժողովը, կամ թէ լաւ եւ՛ ներքին ու արտաքին ուժէ զրկուած նուազեցաւ ինկաւ:

Արդէն, ինչպէս ըսինք, Փերրարայ ժողովը 1438, Յունուար 8 էն ի վեր բացուած, ու շարունակուեցաւ վրայ էր, 160 եպիսկոպոստոնք եկած ժողովուած էին կէս մը Բասիլիայէն, ու կէս մ'ալ ուրիշ կողմերէն: Աս միջոցիս՝ միարանութեան պատրաստուած Յոյները իր կողմը վաստակելու կը ճգնէր վերջի շունչին վրայ կռուող Բասիլիայ ժողովը, անոնց նաեւ խաւերելով: Բայց Յոյները արթուն դաժնուելով չհարուեցան յուշլապարկաց հրապոյրէն, ու Եւզինէս Գ. էն խաւրուած նաեւրը մտնելով շիտակ Փերրարա հասան նոյն տարուան Մարտ ամսուն մէջ, 700 հողոյ չափ, Յովհաննէս Պալէոլոգ կայսրը, Կ. Պոլսի Յովսէփ պատրիարքը ու շատ մ'ալ երեւելի եկեղեցական ու աշխարհական իշխաններ մէկտեղ: Երկրորդ նիստին մէջ (13 Փետր. 1438) Քահանայապետն ալ ներկայ էր, ու Բասիլիայ հայրերուն նորէն յորդոր մը խաւրած էր, արդեւեալ ժողովինն մէկը թողլով 40 օրուան միջոցին Փերրարայ ժողովոյն հետ միանալու: Նոյն տարւոյն Ապրիլ 8 ին Փերրարայ Մայր եկեղեցւոյն մէջ երկու (աւրեւելեաց ու արեւմտեաց) կողմանէ կազմուած ժողովը վերջապէս գումարուեցաւ, ու հանդիսախան յետո՛վ բացուած հրատարակուեցաւ, ուր 4 ամիս ժամանակակէտ սահմանուեցաւ, որ միջոցին Փերրարա պէտք էին գտնուել, որոնք որ ժողովին մասնակից ըլլալ կ'ուզէին: Այսպէս առջի հանդիսական նիստը Հոկտեմբեր 8 ին (1438) գումարուեցաւ, ու մէկը մէկու ետեւէն մինչուկ 16 երորդ նիստ շարունակուեցաւ, ու 1439 ի փետրուարէն մինչուկ Յուլիս 6 Փլորենտիա յառաջ տարուեցաւ: «Բասիլիայ ժողովին սկիզբը օրինաւոր էր, վասն զի թէ՛ Հռոմայ Քահանայապետին գոհանորդը, թէ՛ շատ մը եպիսկոպոստներ ներկայ կը գործուէին, բայց երբոր զիջեցին զաւրաւ, ու զիջեցին ընտրեց, ալ դարարեցաւ եկեղեցւոյ ժողով ըլլալէն, ու դարձաւ եղաւ զարժողով, հերձուածողան, ու ժողովոցից, աւանց ամենեւին իշխանութեան»: Բերլարմիտոս, վասն պատրազմող եկեղեց. Գլ. Ժ. Գ. ու վասն իշխանութեան ժողովոց, Գլ. Ժ. Գ.:

(73) Տե՛ս նախընթաց (72) ժանութութիւնը:

Ժողովին գործոց պատմութիւնը կամ արձանագրութիւնը կը գտնուի թէ՛ յունարէն ու թէ՛ լատիներէն:

Ներկայ էր Օայրագոյն Քահանայապետը իր բեւ գահերէց, ու գրեթէ 200 Արեւմտեան ու Արեւելեան Եպիսկոպոստներ. հոն էր նաև Յունաց կայսրը բազմաթիւ պաշտօնեաներով ու իշխաններով:

Ժողովին գործքերը պարունակող յոյն բնագրին նախելով 23 նիստ ունեցած է ժողովը, ուր որ լատին արձանագրութիւնը 22 բանակցութիւն միայն կը գնէ:

Ժողովը՝ 1438 Հոկտեմբեր 8 էն մինչուկ Գեկտեմբեր 13 հրապարակական նիստեր ունենալէն վերջը Փերրարայի մէջ, Փետրուարի կամ Մարտի 2 էն ալ սկսեալ մինչուկ 24 Մարտի հետեւեալ տարւոյն 1439 Փլորենտիա նիստերը շարունակելով, երկայն ատեն ու յաճախ ալ առանձնական դաշնագրութիւններով միարանութեան գիւրին ու տեւական կերպին վրայ խօսակցելէն ետեւ, վերջապէս նոյն տարւոյ Յուլիսի 6 ին հանդիսական նիստին մէջ, կողմանց միաբան հաճութեամբը հրատարակուեցաւ յունական եկեղեցւոյ լատինականին հետ կատարած միաւորութեան վճիռը (74), որուն վրայ երկու կողմանէ քաջալերուած քսանի չափ Եպիսկոպոստներ գովութեան ու իննդակցութեան ճառեր խօսեցան: Աս ամէն բան ըմբռնալէն ետքը Յոյնք իրենց հայրենիքը դարձան: Բայց ժողովը դեռ չարձակուեցաւ, թէպէտ ժողովականաց թիւը

(74) Միարանութեան գլխաւոր կէտերը հասարակօրէն ճանչըւածներն են. 1. Հոգին Սուրբ է Հօրէ Լ յՈրդոց կը բղխի ի յաւիտենից. 2. Սուրբ Հաղորդութեան խորհուրդը կրնայ թէ՛ իմաստաւոր ու թէ՛ բազմազմ հացով կատարուիլ. 3. Մեղքերէն (մեղաց պատիժներէն) կատարեալ շարունակ հոգիներուն համար Քահարան կայ, ու հոս կրնայ ազօթքով ու բարի գործքերով անոնց օգնութեան հաս-

նուազեցաւ , այլ ժրաջան աշարջութեամբ կը շարունակէր
 Եւզինէոս Քահանայապետը ժողովին Հարցը հետ մէկ-
 տեղ՝ նաև ուրիշ Սրբւլեան եկեղեցիները միաբանելու
 հոգը յառաջ տանելու , որոնց պատգամաւորները հետըզ-
 հետէ հասնելու վրայ էին : Հայոց եկեղեցւոյն հետ միա-
 բանութիւն ըրաւ միւսնոյն (1439) տարւոյն մէջ (75) . Յա-
 կոբիտեանց հետ 1441 ին , դեռ Փրորենտիայի մէջ . վեր-
 ջապէս Հռոմ Սուրբանիներուն հետ 1444 ին , այլև Քաղ-
 դէպուոյ ու Մարտիրոսաց հետ 1445 ին :

ԺԷ. ՏԻԵՋԵՐՍԱՍՆ ԺՈՂՈՎ .

ԼԱՏԵՐԱՆՈՒ Ե .

Լատերանու հինգերորդ ժողովը գումարուեցաւ 1512
 էն մինչուկ 1517 , Յուլիոս Բ . ու Ղեւոնդ Ժ . Քահանա-
 յապետաց օրով , « որպէս զի հին հերետիկոսութիւնները ,

նուիլ . 4 . Հռովմայ Քահանայապետը բովանդակ եկեղեցւոյ մէջ թէ՛
 գահերէցութեամբ ու թէ՛ երասաբանութեամբ գլխաւորութեան կը բանեցնէ :
 Բաց ասկէ ամուսնութեան անլուծանելիութեան նկատմամբ լատին
 եկեղեցւոյ պահանջած ճշտութիւններն ալ յօժարութեամբ ընդունուե-
 ցան : Այցոկ էլ . 686 . ու ժան : Բայց ինչ օգուտ . ամէն բան նորէն
 փճացաւ ուրիշ անգամներուն պէս : Չորրէնք միութեան ստիպողը՝ չէ
 թէ ճշմարտութեան անկեղծ սէրը , այլ լոկ քաղաքական շահն էր :
 Կայսերութեան վտանգ մը սպառնացած ատեն՝ այնչափ թաղապսակ
 որդիք ունեցող Հռոմի եկեղեցւոյն կը մօտենային , վտանգն անցնե-
 լուն պէս իրենց հին խմորին կը դառնային : Ըսածներուս վկայ է
 պատմութիւնը : Այցոկ . 684-58 :

(75) Աս Բաբանութեան՝ Վատիկանեան մատենադարանը Հայ բը-
 նագրէն գաղափարեալ օրինակ մը ունինք մեր քովը : Թէ՛ աս , ու
 թէ՛ զանազան ատեններ Հայոց Կաթողիկոսներուն , կամ թէ՛ ըսեմ

որոնք Քրիստոնեայ ազգաց մէջ դեռ ամէն տեղ կատար-
 եալ ջնջուած չէին , ու նորէն բուսած չար հերձուած-
 ներն ալ արմատաքի խլուին , թէ՛ եկեղեցականաց ու թէ՛
 աշխարհականաց վարքն ու բարքը շտկելու հոգ տարուի ,
 ու վերահաս պատերազմներուն առջեւն առնուի , ամէն
 մէկուն իրենը տրուի , արդարութիւն ու խաղաղութիւն
 իրարու համբոյր տան , ու Տեառն մերոյ անուանը հաւա-
 տացեալները հաշտութեամբ ու միաբանութեամբ յանուն
 Աստուծոյ . . . ժողովուելով , անհաւատից դէմ պատրաս-
 տուելու արշաւանքը . . . դիւրացուցուի , ու յաջողութիւն
 դանայ » : (Յուլ . Բ . Քահ . հրաւիրանաց կոնդակը) :

Ժողովի արձանագրութեան բնագիրը դեռ ամբողջ
 կը կենայ , որն որ արդէն տպուած ու հրատարակուած է
 Հռովմ 1520 ին :

Ներկայ էին Մայրագոյն Քահանայապետը Յուլիոս Բ . ,
 ու անոր վախճանէն վերջն ալ Կարդինալաց ժողովոյն
 մէջ սովորական կարգով ու կանոնով ընտրուած Ղեւոնդ .
 Քահանայապետը , իբրև դահերէցք , ու 120 ի չափ ալ
 Եպիսկոպոսունք , ու շատ մ'ալ թաղաւորաց ու իշխանաց
 պատգամաւորներ , որովհետև հերձուածներ խլելու , տեղ
 տեղ խաղաղութիւն հաստատելու , ու անհաւատից դէմ ար-
 շաւանքներ պատրաստելու վրայ խօսուէր պիտ'օր :

Բաց ի հանդիսական գումարումէն , որն որ նախա-
 պատրաստութիւն մըն էր , ու որուն մէջ ժողովոյն սկսած
 ըլլալը հրատարակուեցաւ , 12 նիստեր կատարուեցան ,
 1512 Մայիս 3 էն , մինչուկ 1517 Մարտի 16 , այսպէս
 գրեթէ հինգ տարի տեւեց ժողովը :

Առջի եօթը նիստերուն մէջ Պիսայ (76) չարաժո-

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Հռոմի Մայր եկեղեցւոյն հետ ունեցած
 յարաբերութիւններուն վրայ երկայն բարակ խօսիլը կը թողում ատե-
 նին ի լոյս ընծայուելու Հայոց եկեղեցական պատմութեան :

(76) Յուլիոս Բ . Քահանայապետը (1503-15) Պետրոսին աթոռը

զովին վրայ խօսուեցաւ, որն որ հերձուածի վասնդ կը սպառնար, հետեւեալ հինգ նիստերուն մէջ ալկոնդակ մը հրատարակուեցաւ հաւատոյ վրայ, որով քանի մը՝ հոգւոյն բնութեանը հակառակ մայրութիւններ դատապարտուեցան, ու այն ծուռ վարդապետութիւնն ալ թէ՛ փիլիսոփայական ճշմարտութիւնը Աստուածաբանութեան հետ չի միաբանիր: Քանի մը սահմանադրութիւններ հրատարակուեցան եկեղեցական բարեկարգութիւնը պայծառացնելու, ու նոյն ժամանակները բոլոր Քրիստոնեայ աշխարհի վրայ բանութիւն բանեցնող անհաւատից դէմ արշաւանքներ պատրաստելու համար: Պարձեալ՝ աս ժողովիս մէջ ջնջուեցաւ 1438 ին հնարուած գաղիական եկեղեցւոյ սահմանադրութիւնը (77), ու անոր տեղ՝ Ղեւոն ժ. Քահանայապետին ու Պաղիացւոյ Փրանկիսկոս Ա. թագաւորին մէջ ժողովի ատեն չինուած դաշնաւորութիւն մը հրատարակուեցաւ ու հաստատուեցաւ: Արդ աս դժուարին դործողութիւններն էին պատճառ, որուն համար աս ժողովս « մէկալ սուրբ ժողովներու սովորութենէ դուրս, ու Յպիսկոպոս-

ելած ատեն, խօսք տուած էր որ՝ երկու տարի շանցած ժողով մը պիտ'որ դումարէ: Երբոր իր խօսքին կատարումը օրէ օր կը ձգէր Յուլիոս, Երբորայի պատերազմները պատճառելով, Մաքսիմիլիանոս կայսրը ու Լուդովիկոս ժ. Պաղիացի թագաւորը ստիպեցին զինքը, որ ա՛լ խոստացածը կատարէ: Քանի մը ասպտամբ կարգինալներ ասի առիթ առնելով, ինքնահրաման ժողով մը դումարեցին Պիսայի մէջ (5 Նոյեմբ. 1511), ուր Պաղիացի եպիսկոպոսներէն զատ եկող մը չեղաւ: Յուլիոս Իտալիայ բաները ուղածին պէս կարգի դնելէն ետքը, Պիսայ ժողովը ցրուեց, ու հետեւեալ տարւոյն մէջ Լատերանո Յ. որդ ժողովը բացաւ:

(77) Pragmaticue-sanction, այսինքն՝ եկեղեցական բաներու

ներուն ու անոնց եկեղեցեացը մեծամեծ նեղութիւններովն ու վնասներովը » այնչափ երկայն տեւեց, կ'ըսէ Ղեւոն ժ. Քահանայապետը նոյն ժողովին հաստատութեան կոնդակին մէջ, այնպէս որ երբեմն մէկ նիստէն մէկալ նիստ մէկ տարիէն աւելի միջոց անցած է:

ԺԸ. ՏԻԵՋԵՐՍԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ,

ՏՐԻՏԵՆԴԵԱՆ

Տրիտենդի ժողովը դումարուեցաւ 1543 էն, մինչուկ 1563, Պօղոս Գ., Յուլիոս Գ., ու Պիոս Գ. Հռոմայ Քահանայապետաց օրով, տանուվեցերորդ դարու նորադանդից դէմ ուղղափառ հաւատքը պաշտպանելու, ու եկեղեցական բարեկարգութիւնը պայծառացնելու համար:

Ժողովին ներկայ էին՝ Հռոմայ Քահանայապետին կողմանէ գահերէց նստելու համար երկու հրեշտակներէն զատ, զրեթէ 200 Յպիսկոպոսունք, եօթը Աբբայք, եօթն ալ միաբանութեանց ընդհանուր կարգապետք, կայսեր ու ուրիշ թագաւորներու ու իշխաններու պատգամաւորներ:

Նիստերուն թիւն էր 25, այսպէս. Պօղոս Գ. ին օրով, 1543 Պեկտեմբեր 13 էն մինչուկ 1547 Յունիսի 2 տասը նիստ: Զորս տարի ընդմիջելէն ետքը՝ ուրիշ վեց նիստ ալ գումարուեցաւ Յուլիոս Գ. Քահանայապետին օ-

նկատմամբ 1438 ին կարդոս է. թագաւորէն հրատարակուած աս կարգադրութիւնը, ընդհանուր ժողովոց հարկաւորութեանը վրայ խօսելէն ետեւ, կ'ուզէր պնդել այն ժամանակներու յուզմանց համե-

րով, 1334 Մայիս 1 էն, մինչուկ 1332 Ապրիլի 28 :
 Գարձեալ տասը տարի ալ ժողովը ի կախ մնալէն ետքը
 (որ միջոցին երկու Քահանայապետք, Մարկեղոս Բ. ու
 Պօղոս Գ. նստեցան), մնացած տասը նիստերը շարունակ-
 ուեցան Պիոս Գ. ին օրովը, 1372 Յունվար 18 էն, մին-
 չուկ 1363 Դեկտեմբերի 4 : Ժողովին այնչափ ատեն (18
 տարի) տեւելուն պատճառը բազմապատիկ է, իշխանաց
 անմիաբանութիւնը, սաստիկ պատերազմները, փոխա-
 դրական հիւանդութիւններ, Եպիսկոպոսաց բացակայու-
 թիւնը, Բողոքական իշխաններու դանդաղութիւնը գալու
 դումարուելու մէջ, այլ և հարկաւոր բաներու անպատ-
 րաստութիւնը :

Թէպէտ և հասարակօրէն 23 նիստ կ'ըսուի, սակայն
 պէտք է զիտնալ որ, հազիւ թէ 13 նիստերու մէջ հա-
 լատոյ ու բարի վարուց վրայ խօսուեցաւ, մէկալ նիստե-
 րը կամ ժողովներու բացումներ էին, կամ կախումներ,
 եւ կամ նիստերու շարունակութիւններ :

Ժողովի մէջ գործուածները պատմելը երկայն ու
 անկարելի ըլլալէն զատ (78), աւերորդ ալ է, վասն զի
 անոր Հասարակ Վեհափոխութիւնը, որոնք որ Ս. գրոց ու աւան-
 դութեան նկատմամբ, սկզբնական մեղաց ու արդարա-
 ցուցման նկատմամբ, վերջապէս եօթը խորհրդոց նկատ-
 մամբ ևն, ամենալուսաւոր կերպով ուղղափառական վար-
 դապետութիւններ կ'ընծայեցնեն, այլ և իւրաքանչիւր
 եկեղեցւոյ վիճակը Բարեկարգեալ համար տրուած իմաստուն
 վեհափոխութեան մանաւանդ ամուսնութեան վերաբերեալները, որոնք
 ամէնքը այնչափ դարերէ ի վեր ամէն զովութեան արժա-
 նի պտուղներ բերած են, մարդիկներուն սիրան ու բար-

մատ թէ, այդ ժողովները Քահանայապետական իշխանութենէ զե-
 րազանց են, Եպիսկոպոսաց ու Աբբայից ընտրութիւնը ազատ է, ու
 պէտք է այնպէս ըլլալ, այսինքն՝ Հռովմէ անկախ, ևն. ևն :

(78) Տրիտենդեան ժողովը՝ հասարակ ու եկեղեցական Բարեկարգեալ

քը շտկելու ու ազնուացնելու մէջ — արդէն ամէնուն
 բերանը կը պտըտին, ու ամէնուն ձեռքովը կը շօշափուին,
 ու ամէն մէկ ուղղափառի սրտին մէջ անշնչելի դրոշմը
 լած են :

ԺԹ. ՏԻԵՉԵՐՍԿԱՆ ԺՈՂՈՎ,

ՎԱՏԻԿԱՆԵԱՆ

Վատիկանու ժողովը դումարուեցաւ 1869 Դեկտեմ-
 բեր 8 ին, Պիոս Իններորդ Հռովմայ Քահանայապետին օ-
 րով, Հռոմ Սրբոյն Պետրոսի տիեզերահռչակ Վատիկան
 Մայր եկեղեցւոյն մէջ, ուսկից որ անունն ալ առած է :
 « Սա տիեզերական ժողովիս մէջ, կ'ըսէ նոյն ինքն Ս.
 Հայրը (Հրաւիրանաց թղթին մէջ 1867 Յունիս) ամենայն
 ճշգրութեամբ պիտ'որ քննուին ու որոշուին ամենէն առաջ
 ան բաները, որոնք որ՝ մանաւանդ աս ձախող ժամանակ-
 ներուս մէջ, Աստուծոյ մեծագոյն փառքին կը վերաբե-
 րին, հաւատոյ ամբողջութեանը, Աստուածային պաշտա-
 ման վայելչութեանը, ու հոգւոց յաւիտենական փրկու-

թեան նկատմամբ այնպիսի հիմնական ու ընդարձակ քննութիւն-
 ներ ըրաւ, կարգեր կանոններ սահմանեց, ու աշխարհականի ու ե-
 կեղեցականի բարուցն ու վարուցն ուղղութեանը վերաբերութեամբ
 այնպիսի օգտակար ու անտնօրինելի օրէնքներ կարգեց, որ վերջի

թեանը, ու թէ՛ աշխարհական կղերականաց ու թէ՛ վանական միաբանութեանց բարեկարգութեանը, ու նոյն եկեղեցականաց փրկաւէս ու հաստատուն ուսումնականութեանը, ու եկեղեցական կանոնաց պահպանութեանը, բարեուց ու վարուց ուղղութեանը, երիտասարդներու քրիստոնէական կրթութեանը, ու ամենուն հասարակաց խաղաղութեանն ու միաբանութեանը »:

Ժողովին գործոց արձանագրութիւնը ամենայն ճշգրտութեամբ ու զգուշութեամբ շինուած ու պահուած է մինչեւ հիմայ, ու այսուհետեւ ալ ամենայն զգուշաւորութեամբ պիտ'որ շարունակուի ժողովին հետ մէկտեղ:

Ժողովին ներկայ էին ինքն Քահանայապետը իբրեւ գահերէց, 48 Կարգինալք, 10 Պատրիարք՝ զանազան արարողութիւններով, 4 Նախագահք, 126 Արքեպիսկոպոստներ, Արեւմտեան ու Արեւելեան ծէսէ, 308 Եպիսկոպոստներ՝ նոյնպէս խառն արարողութեամբ, 48 Կարգապետք, Աբբայք, Վանահարք ևն, ընդ ամէնը 744 անդամք:

Ժողովը՝ սկսած օրէն (1869 Ռեկեմբեր 8) մինչուկ 1870 Յուլիս 18, չորս հրապարակական նիստ ունեցած է: Առջի նիստը՝ բացուելուն օրն էր: Երկրորդ նիստը կա-

ատիճանի սուրբ ու պատշաճական ըլլալովին, երեք հարիւր տարիէն աւելի, մինչուկ աս օրս՝ զեկեղեցին կառավարեց, այսինքն՝ ներքին ու արտաքին թշնամեաց հակառակութիւններէն զեկեղեցին պաշտպանեց, ամրացուց ու պայծառացուց, մինչեւ որ Վատիկանեան տիեզերական ժողովը իրենյաջորդեց, որուն յանձնուած է հիմայ

տարուեցաւ 1870 Յունուար 6 ին մկրտութեան օրը, որոշում կամ հրատարակում մը չեղաւ, բայց միայն հաւատոյ դաւանութիւն տրուեցաւ, Քահանայապետէն սկսեալ մինչուկ վերջին Եպիսկոպոսը, ու Աւետարանին վրայ՝ երգում ըրին: Երրորդ նիստը կատարուեցաւ 1870 Ապրիլ 28 ին, որուն մէջ հրատարակուեցաւ վարդապետական սահմանադրութիւն ուղղափառ հաւատոյ, չորս գլուխներու բաժնուած, ու իւրաքանչիւր գլխուն վերաբերած կանոններով կամ նշովքներով: Զորրորդ նիստը 1870 Յուլիս 18 ին, որուն մէջ հրատարակուեցաւ վարդապետական սահմանադրութիւն Յիսուսի Քրիստոսի եկեղեցոյն վրայ, չորս գլուխներու բաժնուած: Զորրորդ գլխուն մէջն է Հռոմայ Քահանայապետին վարդապետութեան անսխալութեանը սրշումը, երբոր յԱթոս խօսելու ըլլայ: Իւրաքանչիւր գլխուն մէջ նաև նշովքներ կը պարունակուին անհնազանդներուն համար:

Զորրորդ նիստէն վերջը ժողովի Հայրերուն հանգիստ տրուեցաւ, ու մտաւոր թեմերու Եպիսկոպոսներուն ալ հրաման եղած էր աթոռներնուն դառնալու, մինչև նոյեմբեր ամիսը, որ ատեն ժողովը պիտ'որ նորէն շարունակուէր, բայց աս միջոյիս Ռազդիայի ու Ռոուսիայի մէջ պատերազմ հրատարակուելով, շատ եպիսկոպոսներ ալ սախպուեցան իրենց հօտերուն քովը գտնուելու: Աս շրջութեաններու վրայ աւելցաւ Հռոմայի դրաւումը իտալական զօրաց թնդանութներով: Այսպէս Քահանայապետին աշխարհական իշխանութեանը հետ մէկ տեղնուի-

Աստուածային նախախնամութենէն եկեղեցոյ սպառազային խնամ տանելը, ժամանակիս ամբարիշտ սկզբանցը զէմ կուուելով:

րապետական բարձրագոյն պաշտօնին անկախութիւնն ալ վերցուած ըլլալով չի կրնար վատիկանու Սուրբ Սիւնհո-դոսը յառաջ տարուիլ (79) : Ասոր համար ինք Քահանայապետը առանձինն կոնդակով (20 Հոկտ. 1870) կախեալ հրատարակեց ժողովը անորոշ ժամանակաւ , այսինքն մինչեւ որ Աստուծոյ նախախնամութիւնը հաճի , իր եկեղեցւոյն առջի անկախ ազատութիւնը չնորհելու :

(79) Տե՛ս Հռոմայ Քահանայապետը , կամ ինչ պէտք է Քահանայապետին աշխարհական էջիանութիւն տխորոսիւ՝ անցած տարի 1871 Գաֆեան գրավաճառ Յովսեփայ տպագրութեամբ հրատարակուած տետրը (էջ , 17 , ևն) :

ՏԱԽՏԱԿ ԺՈՂՈՎՈՅ

ԺԱՄԱՆԱԿ ԺՈՂՈՎՈՅ — Նիկիայ Ա. 525 ին — Կոստանդնուպոլսի Ա. 581ին — Եփեսոսի , 451ին — Քաղկեդոնի , 451ին — Կ. պոլսի Բ. 553ին — Կ. պոլսի Գ. 680-81ին — Նիկիայ Բ. 787ին — Կ. պոլսի Գ. 869-70ին — Լատերանու Ա. 1123 ին — Լատեր . Բ. 1159ին — Լատեր . Գ . 1179ին — Լատեր . Գ. 1215ին — Լուզդոնի Ա. 1245ին — Լուզդոնի Բ. 1274ին — Վիէնայու , 1311-12ին — Կոստանդիայ , 1414-18ին — Փլորենտիայ , 1458-59ին եւ շարունակուած ի Հռովմ — Լատեր . Ե . 1512-17ին — Տրիտենդեան , 1545-65ին — Վատիկանեանք՝ ըսկսաւ 1869 ղեկա . 8ին , ի կախ մնաց 1870 Յուլիս 18 ին :

ՆԵՐԿԱՅ ԳՏՆՈՒԵՅԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՈՒՆԻՔ — Նիկիայ Ա. ին մէջ 518 — Կ. պոլսի Ա. ին 150 — Եփեսականին 210 — Քաղկեդոնականին 650 — Կ. պոլսի Բ. ին 165 — Կ. պոլսի Գ. ին 170 — Նիկիայ Բ. ին 567 — Կ. պոլսի Գ. ին 102 — Լատերանու Ա. ին 500էն աւելի — Լատեր . Բ. ին գրեթէ 1000 — Լատերան . Գ. ին 500 էն աւելի — Լատերան . Գ. ին 485 ու ուրիշ Առաջնորդներ 800 էն աւելի — Լուզդոն . Ա. ին 140 , ու շատ մ՝ ալ Առաջնորդներ — Լուզդոն . Բ. ին 500 , ու ուրիշ Առաջնորդներ 60ի չափ — Վեննականին 500ի չափ , ու շատ մ՝ ուրիշ Առաջնորդներ — Կոստանդիային , 200 ու ուրիշ առաջնորդներ — Փլորենտեանին գրեթէ 200 — Լատերան . Ե . ին գրեթէ 120 — Տրիտենդեանին , 200ի չափ , ու ուրիշ Առաջնորդներ — Վատիկանեանին , 696 ու 48 ալ ուրիշ Առաջնորդներ :

ԺՈՂՈՎՈՅ ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏՆԵՐԸ — Նիկիայ Ա. ին ժամ . , Ս . Սեղբեստրոս Ա. — Կ. պոլսի Ա. ին ժ . Ս . Դամասոս Ա. — Եփեսականին ժ . Ս . Կեղեստինոս Ա. — Քաղկեդոնականին ժ . Ս . Ղեւոն մեծ — Կ. պոլսի Բ. ին ժ . Վիգիլիոս — Կ. պոլսի Գ. ին ժ . Ս . Ազաթոն — Նիկիայ Բ. ին ժ . Ազրիանոս Ա. — Կ. պոլսի Գ. ին ժ , Ազրիանոս Բ. — Լատերան . Ա. ին ժ . Կաղիստոս Բ. — Լատերան . Բ. ին ժ . Իննովկենտիոս Բ. — Լատերան . Գ. ին ժ . Աղեքսանդր Գ. — Լատերան Գ. ին ժ . Իննովկենտիոս Գ. — Լուզդոնի Ա. ին ժ . Իննովկենտիոս Գ. — Լուզդոնի Բ. ին ժ . Երան . Գրիգոր Ժ . — Վեննականին ժ . Կղեմէս Ե. — Կոստանդիային ժ . Յովնանէս ԻԳ . Գրիգոր ԺԲ . , Բենեդիկտոս ԺԳ . , Մարտինոս Ե. — Փլորենտեանին ժ . Եւզինէոս Գ. — Լատերան Ե. ին ժ . Յուլիոս Բ. , Ղեւոն Ժ . — Տրիտենդեանին ժ . Պօղոս Գ . սկիզբը ,

Յուլիոս Գ. չորս տարի ընդմիջահատելէն ետքը. Մարկելոս Բ. ու Պոզուս Գ. տասը տարի ընդմիջահատութեան ժամանակ. Պիոս Գ. ի կատարածին— Վատիկանեանին Ժ. Պիոս Թ.

ԲԱՆԱՆՅԱՊԵՏՆԵՐԸ ԱՆՁԱՄԻ ԳԱՀԵՐԻՑՈՒԹԻՒՆ ԸՐԻՆ—
Լատերան. Ա. Բ. Գ. ու Գ. ժողովին— Լուզգոն. Ա. ու Բ. ժողով—
Վեննականին— Կոստանդիային— Փլորենտեանին— Լատերան. Ե. ժող.—
Փոխանորդներով Գահերեցումնէն ըբէն Նիկիայ Ա. ժող.— Եփեսակա-
նին— Քաղկեդոնականին— Կ. պոլսի Գ. ին— Նիկիայ Բ. ին—
Կ. պոլսի Գ. ին— Տրիտենդեանին— Իսկ Կ. պոլսի Ա. ին ու Բ. ին
ոչ անձամբ, ու ոչ ալ փոխանորդներով գահերեցութիւն ըբին, սա-
կայն և այնպէս երկուքն ալ ետքէն Քահանայապետներէն ընդունուե-
ցան ու հաստատուեցան :

ՉԱՏԱԳՈՎՈՒԹԻՒՆ ՈՒ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ Հասարոյ՝ հիմն ու
նպատակ դրուած էր ամէն ժողովներուն : Նմանապէս քարեկարգու-
թեան իրաւանց ու վարոց ուղղութեան համար ճգնեցան ամէնքն ալ,
բայ ի Կ. պոլսի Բ. ու Գ. ժողովներէն :— Երեւելե եկեղեցական դա-
րասարանաց ու վէճից համար՝ Եփեսականը— Քաղկեդոնականը— Կ.
պոլսի Գ. ու Գ.— Լատերան. Ա.— Վեննականը— Կոստանդիա-
յինը— Լատերան. Ե.— Սրբեւելեան եկեղեցին Հռովմեականին հետ նորէն
ձայնելու համար՝ Լուզգոնի Բ.— Փլորենտիայինը :— Սուրբ պատե-
րազնի, ու նորիս հռովմեական կայսերութեան խորրոցը համար՝ Լա-
տերան. Ա. ու Գ.— Լուզգոնի Ա. ու Բ.— Վեննական— Լա-
տերան. Ե. ժողովները :—

ՏԵՒԵՅԻՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ— Նիկիայ Ա. երկու կամ երեք ամիս
— Կ. պոլսի Ա. զրեթէ երկու ամիս— Եփեսոսին, երկու ամիսէն
աւելի— Քաղկեդոնին, երեք շաբաթ— Կ. պոլսի Բ. մէկ ամիս—
Կ. պոլսի Գ. տասն ամիս— Նիկիայ Բ. մէկ ամիս— Կ. պոլսի Գ.
հինգ ամիս— Լատերան Ա. տասնութէկ օր— Լատերան Բ.
տասնուեօթն օր— Լատերան Գ. տասնուհինգ օր— Լատերան Գ.
քսան օր— Լուզգոնի Ա. քսան օր— Լուզգոնի Բ. երկու ամիս ու
տասն օր՝ մէկ ամսուան ընդմիջահատութիւնն ալ մէկտեղ համրելով—
Վեննայի, եօթն ամիս, շատ ամիսներով սպասուիլն ալ մէջն է—
Կոստանդիայ, երեք տարիէն աւելի— Փլորենտիայ, ինն ամիս ամ-
բողջ ժողովականներով, ու քանիմը տարիներ՝ սակաւաթիւ անդամ-
ներով— Լատերան. Ե. հինգ տարի— Տրիտենդեանը, տասնուութը
տարի, տասնուչորս տարի զանազան ընդհատումներով մէկտեղ :—
Վատիկանեանը, առջի շրջանին մէջ՝ եօթն ամիս ու տասնութէկ օր :—

ԳՈՐԾՈՑ ԿԱՄ ՆԻՍՏԵՐՈՒՆ ԵՒ ԿԱՄ ԲԱՆԱՅՑՈՒԹԵԱՆՑ

ԹԻԻԸ— Նիկիայ Ա. ին ու Կ. պոլսի Ա. ին Թէւը չի գիտցուիլ—
Եփեսոսին, եօթը— Քաղկեդոնի տասնութեց— Կ. պոլսի Բ. ին ու
Թը— Կ. պոլսի Գ. ին տասնուութը— Նիկիայ Բ. ին ու Թը— Կ.
պոլսի Գ. ին տասը— Լատերան. Ա. ին ու Բ. ին նիստերուն Թիւը
չի գիտցուիլ— Լատերան. Գ. ին ու Գ. ին երեք— Լուզգոն Ա. ին
երեք— Լուզգոն. Բ. ին վեց— Վեննականին երեք— Կոստանդիային
քառասունուհինգ— Փլորենտեանին, քսան ու հինգ՝ յունարէն ար-
ձանագրութեան համեմատ, քսանուերկու՝ Լատիկանին համաձայն—
Լատերան. Ե. ին տասնուերկու— Տրիտենդիանին տասնուերեք, կըրկ-
նուսները կամ շարունակութիւնները չհաշուելով— Վատիկանեանին,
չորս, սկսելէն մինչուկ հանգչիլը :—

ԺՈՂՈՎ ՄՏՆՈՂ ԿԱՅՍԵՐՆԵՐ ՈՒ ԹԱԳԱՒՈՐՆԵՐ— Կոստան-
դիանոս Մեծը՝ Նիկիայ Ա. ին— Մարկիանոս՝ Քաղկեդոնականին—
Կոստանդիանոս Պոզոնադոս՝ Կ. պոլսի Գ. ին— Բասիլիոս Հայազդին՝
Կ. պոլսի Գ. ին— Կայսրուհին Երիւնէ, Կոստանդիանոս Պորփիրոս-
ժէն որդւով՝ Նիկիայ Բ. ժողովին կատարածը— Բազղովիոս Բ.
Կ. պոլսի Լատին կայսրը, ու ուրիշ իշխաններ՝ Լուզգոն. Ա. ին—
Յակոբ Արագոնիայ թագաւորն ու ուրիշ իշխաններ՝ Լուզգոնի Բ. ին—
Փիլիպպոս Գաղղիայի թագաւորը, ու ուրիշ իշխաններ՝ Վեննականին
— Սիզիլիանդոս կայսրը ու ուրիշ իշխաններ՝ Կոստանդիայինին—
Յովհաննէս Պալէոլոգ՝ Կ. պոլսի կայսրը, Փլորենտեանին— Վատի-
կանեանին Գ. հրապարակական նիստին ներկայ դառնած են Աւս-
տրիայի Եղիսարէթ կայսրուհին ու ուրիշ իշխաններ :—

ԺՈՂՈՎ ԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ԿԱՄ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒ-
ԹԵԱՆՑ ԲՈՎԱՆԱԳՈՒԹԻՒՆՔ— Դեռ անկորուստ կը պահուին՝ Ե-
փեսականին— Քաղկեդոնականին— Կ. պոլսի Ա. ին ու Գ. ին—
Նիկիայ Բ. ին— Կ. պոլսի Գ. ին— Լուզգոնի Ա. ին ու Բ. ին—
Կոստանդիային— Փլորենտեանին— Լատերան. Ե. ին— Տրիտեն-
դեանին— Վատիկանեանին :—

Կորսուած են՝ Նիկիայ Ա. ին— Կ. պոլսի Ա. ին— Լատերան.
Ա. ին Բ. ին, Գ. ին, ու Գ. ին— Վեննականին :

Էջ :

Պատրաստութիւն	1
Ա, Տիեզ. Ժող. Նիկիայ Ա.	4
Բ. " " Կ-Պոլսի Ա.	7
Գ. " " Եփեսոսի	10
Դ. " " Քաղկեդոնի	12
Ե. " " Կ-Պոլսի Բ.	14
Զ. " " Կ-Պոլսի Գ.	17
Է. " " Նիկիայ Բ.	20
Ը. " " Կ-Պոլսի Դ.	22
Թ. " " Լատերանու Ա.	24
Ժ. " " Լատերանու Բ.	27
ԺԱ. " " Լատերանու Գ.	28
ԺԲ. " " Լատերանու Դ.	31
ԺԳ. " " Լուզդոնի Ա.	34
ԺԴ. " " Լուզդոնի Բ.	37
ԺԵ. " " Վեննայու	39
Պէտայ, էջ 41 (ծան. 68)	
Կոստանդնուպոլիս	41
Բասիլեայ, Փերրարայ, էջ 47 (ծան. 72)	
ԺԶ. " " Փլորենտիայ	48
ԺԷ. " " Լատերանու Ե.	52
ԺԸ. " " Տրիտենդեան	55
ԺԹ. " " Վատիկանեան	57
Տախտակ Ժողովոյ	64

գրք 204.

« Ազգային գրադարան

NL0115032

